

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
EKONOMICKÁ FAKULTA

KATEDRA EKONOMICKÉ ŽURNALISTIKY

Životní úroveň obyvatelstva v Československu na počátku 50. let 20. století

Living Standards of Population in Czechoslovakia at the Beginning of the 1950's

Student: Jana Klusová

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr.PaedDr. Milan Sekanina, CSc.

Ostrava 2016

VŠB - Technická univerzita Ostrava
Ekonomická fakulta
Katedra ekonomické žurnalistiky

Zadání bakalářské práce

Student:

Jana Klusová

Studijní program:

B6202 Hospodářská politika a správa

Studijní obor:

7202R020 Ekonomická žurnalistika

Téma:

Životní úroveň obyvatelstva v Československu na počátku 50. let 20. století

Living Standards of Population in Czechoslovakia at the Beginning of the 1950's

Jazyk vypracování:

čeština

Zásady pro vypracování:

1. Úvod
 2. Situace v Československu po únoru 1948
 3. Změny životní úrovně obyvatelstva v průběhu 1. československé pětiletky
 4. Využití řešené problematiky v žurnalistice
 5. Závěr
- Seznam použité literatury
Seznam zkratk
Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce
Seznam příloh
Přílohy

Seznam doporučené odborné literatury:

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985. 912 s.

KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Academia, 2007. 363 s. ISBN 978-80-200-1536-5.

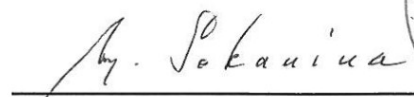
KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti 1948-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 313 s. ISBN 978-80-7285-079-2.

Formální náležitosti a rozsah bakalářské práce stanoví pokyny pro vypracování zveřejněné na webových stránkách fakulty.

Vedoucí bakalářské práce: **Doc. PhDr.PaedDr. Milan Sekanina, CSc.**

Datum zadání: 20.11.2015

Datum odevzdání: 06.05.2016

Doc. PhDr.PaedDr. Milan Sekanina, CSc.
vedoucí katedry

prof. Dr. Ing. Dana Dluhošová
děkanka fakulty

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem celou bakalářskou práci vypracovala samostatně a s použitím uvedené literatury a pramenů.

V Ostravě dne 6. května 2016

.....*klusová / jk*.....

Jana Klusová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce Doc. PhDr.PaedDr. Milanu Sekaninovi, CSc. za jeho ochotu a cenné připomínky. Dále můj velký dík patří Ing. Janě Gibarti, Ph.D. za psychickou podporu a také Mgr. Ivaně Šulákové za pomoc u žurnalistické části této práce. V neposlední řadě si mé poděkování zaslouží i má rodina a přátelé, kteří při mně po celou dobu stáli.

Obsah

1	Úvod	4
2	Situace v Československu po únoru 1948	6
2.1	Zakladatelské období	6
2.2	Situace v československém hospodářství	8
2.3	Společnost	12
2.4	Pětiletý hospodářský plán	15
2.5	Měnová reforma v roce 1953	17
3	Změny životní úrovně obyvatelstva v průběhu 1. československé pětiletky	20
3.1	Práce a mzdy	22
3.2	Rodinná politika	25
3.3	Bytová politika	26
3.4	Vzdělání	28
3.5	Zdravotnictví	30
3.6	Volný čas	32
4	Využití řešené problematiky v žurnalistice	35
4.1	Úvodní článek	35
4.2	Interview	40
4.3	Anketa	44
4.4	Recenze	45
5	Závěr	48
	Seznam použité literatury	50
	Seznam zkratk	52
	Seznam tabulek	53
	Seznam obrázků	53
	Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce	54

1 Úvod

V této bakalářské práci se budu zabývat životní úrovní v Československu v první polovině 50. let minulého století. Toto téma jsem si vybrala, protože mě poválečné období a 50. léta spolu s měnovou reformou velmi zajímají. Častokrát si o té době povídám s dědečkem, který na svůj věk má ještě skvělou paměť a hodně si toho pamatuje. Z jeho historek si tehdejší život umím představit lépe, než kdybych si o tom četla jen v knihách.

Literatura a prameny k životní úrovni a celkově k danému období je dostačující. U nás se tímto tématem zabývá spousta autorů, především Karel Kaplan, jehož díla jsou vydávána v zemích celého světa. Jako další autory můžu jmenovat Lenku Kalinovou, Václava Průchu nebo Jakuba Rákosníka. Čerpala jsem hlavně z literatury vydané po roce 1989, protože díla vydaná před revolucí jsou ovlivněna stranou a cenzurována.

Hlavním cílem mé práce je ukázat, že životní úroveň nebyla v 50. letech dobrá, i když se ji vedoucí funkcionáři snažili alespoň v některých oblastech zlepšit. A hlavně to, že se po měnové reformě v roce 1953 zhoršila. Mimo hlavní cíl se také budu zabývat životní úrovní v jiných státech, a to jak z východního bloku, tak kapitalistických ze Západu a porovnávat to se situací v tehdejší Československu. Bude zajímavé sledovat, jak měla komunistická moc vliv na vývoj celé společnosti, takže i životní úrovně.

Práce je rozdělena na tři kapitoly. V první se budu snažit přiblížit celkový vývoj v počátečních letech budování komunismu – zejména se soustředím na situaci v hospodářství a první pětiletý plán, ale také na běžný život ve společnosti a měnovou reformu v roce 1953. Pro dobu komunismu je typické centrální plánování, které se hned po převratu v roce 1948 plně rozjelo. V hospodářství probíhaly velké vlastnické změny – podniky byly zestátnovány, v zemědělství vznikala jednotná zemědělská družstva a ekonomika se řídila pětiletým plánem. Všechny tyto změny silně zasahovaly do života občanů, který se od základů změnil. Kromě toho lidé byli kontrolováni, sledováni, probíhaly nezákonnosti vůči nepřítelům režimu a politické soudní procesy, které byly často zinscenované. Občané ale před mnohými věcmi zavírali oči, komunisté jim totiž slibovali práci a jistotu, tedy lepší život.

Ve druhé kapitole se budu konkrétně zabývat životní úrovní. Definuju pojmy jako je osobní a společenská spotřeba, které jsou pro zhodnocení životní úrovně

zásadní. V této kapitole budu rozebírat práci a mzdy, rodinnou a bytovou politiku, vzdělání, zdravotnictví a v neposlední řadě volný čas. Poslední, třetí, kapitola se bude věnovat danému tématu ze žurnalistického pohledu ve čtyřech různých typech novinářských textů – úvodní článek, rozhovor, anketa a recenze.

Při tvorbě své bakalářské práce použiju především literární rešerše a analýzu, metodu popisnou i komparativní.

2 Situace v Československu po únoru 1948

2.1 Zakladatelské období

Po skončení druhé světové války jsme se zařadili mezi státy, které spadaly pod nadvládu Sovětského svazu. V celé Evropě vládla levicová nálada, hlavně kvůli neblahým zkušenostem s kapitalismem – hospodářská krize ve 30. letech a druhá světová válka. To přineslo vzestup socialistických stran, především komunistů. Ti zasedli ve vládách celkem 14 evropských zemí. Ani Československo nebylo výjimkou, lidé požadovali tzv. lidovou demokracii, ve které bude sociální spravedlnost. (1)

5. dubna 1945 nová vládní koalice s názvem Národní fronta Čechů a Slováků¹, schválila svůj program, který byl pojmenován jako Košický vládní program. (1) Tento program se soustředil na mezinárodní i na vnitřní dění, nepožadoval zestátnění, naopak ale zákonně ukotvil konfiskaci půdy zrádců a nepřátel republiky², podporoval soukromé řemeslníky i rolníky a sociální podporu všech obyvatel. (7) Národní fronta se skládala z:

- Komunistické strany Československa (KSČ),
- Československé sociálně demokratické strany (ČSSD),
- Československé národně socialistické strany (ČSNS),
- Československé strany lidové (ČSL),
- Komunistické strany Slovenska (KSS),
- Demokratické strany (DS).

Nejsilnější stranou byla KSČ v čele s Klementem Gottwaldem, která obsadila nejsilnější ministerstva, jejichž prostřednictvím ovládala i další instituce a organizace, např. Sbor národní bezpečnosti, Pozemkový fond nebo odbory. (1)

26. května 1946 přišly dlouho očekávané parlamentní volby. S velkým náskokem je v českých zemích vyhráli komunisté, naopak na Slovensku zvítězila Demokratická strana. Gottwald po výhře představil nový program vlády, tzv. Budovatelský program. Jeho jádrem byl dvouletý plán obnovy a rozvoje

¹ Sdružení politických stran, které jako jediné mohly kandidovat ve volbách v roce 1946.

² Za zrádce a nepřátele se považovali občané německé a maďarské národnosti a také lidé kterékoliv jiné národnosti, jejichž nepřátelství se projevilo během druhé světové války. Byly to osoby, které vyvíjely činnost proti samostatnosti a demokratickému uspořádání Československé republiky.

československého hospodářství na léta 1947 a 1948. (1) Hlavním cílem této dvouletky bylo na konci roku 1948 překročit v průmyslu o 10 % úroveň předválečnou a v zemědělství se na tuto úroveň dostat. (9)

V Národní frontě probíhaly na přelomu let 1947 a 1948 časté hádky a osobní útoky. Proti komunistům se vytvořil blok nekomunistických stran. Ti zesílili své snahy o převzetí moci v zemi, a to např. pomocí různých afér. Pomáhala jim v tom Státní bezpečnost³. Vše vedlo až k únorovému převzetí moci komunisty. 20. února 1948 proběhlo klíčové jednání vlády, během kterého 12 nekomunistických ministrů podalo demisi. (1) Doufali, že tímto činem donutí premiéra Gottwalda k demisi celé vlády a jeho odstoupení. Tím pádem by prezident musel jmenovat novou tzv. úřednickou vládu bez komunistů, která by dovedla stát až k parlamentním volbám, ve kterých by KSČ prohrála. Nekomunističtí ministři ale celou situaci podcenili, demisi jich podala menšina, a proto vláda mohla dále normálně fungovat. (8) Ve větších městech probíhaly masové demonstrace na podporu řešení vládní krize. Komunisté využili situace ve svůj prospěch – Lidové milice⁴ byly vyzbrojovány, StB zatýkala příslušníky nekomunistických stran. Beneš byl prakticky donucen demisi přijmout a podepsat Gottwaldův návrh nové vlády, kde sice byli i zástupci nekomunistických stran, byli ale na komunistech plně závislí. Tímto činem se Československo na dlouhých 40 let ocitlo v rukou totalitního režimu, který změnil osobní i společenský život všech občanů. (1) Komunistická strana měla v přelomovém roce 2,6 milionů členů. (4) Tím se stala v poměru k počtu obyvatel největší komunistickou stranou na světě. (8) V následujících třech letech počet stoupenců KSČ klesl na 1,7 milionů členů, což i přesto představovalo prakticky jednu pětinu dospělých obyvatel ČSR. (4)

Na konci května 1948 proběhly parlamentní volby, které ale rozhodně nebyly demokratické. Všechny strany byly totiž na jednotné kandidátce Národní fronty. Beneš této situaci dál nemohl přihlížet a po těchto volbách abdikoval. Novým prezidentem byl zvolen Klement Gottwald. Antonín Zápotocký se stal předsedou vlády. (1) Funkce Národní fronty byla po únoru 1948 jasná, měla fungovat jako jakási fasáda, která na mezinárodním poli vyvolávala zdání demokracie. Na domácí půdě působila jako převodová páka komunistické strany, používaná hlavně proti nekomunistickým stranám. (4) V květnu 1948 schválil Gottwald novou ústavu, která měla za cíl

³ Tajná politická policie.

⁴ Dělnické bojové jednotky, nelegální armáda KSČ.

vybudovat socialismus. Dokument sice obsahoval demokratické prvky, jako např. rozdělení moci na výkonnou, zákonodárnou a nezávislou soudní, brzy ale tyto prvky vedoucí představitelé přestali respektovat a dokument se stal bezmocným. Soudům byla nadřazena Státní bezpečnost, té zase přímo komunistické instituce. Politická usnesení a jiná rozhodnutí strany stály nad zákony. Tato nadřazenost se stávala součástí každodenního života, které se občané nemohli bránit. Přestali věřit ve spravedlnost. (3)

2.2 Situace v československém hospodářství

V průmyslu byly největší změny spojené se znárodněním, o kterém se debatovalo již během okupace. Do Košického vládního programu se ale nedostalo. Komunisté takticky vyčkávali, aby došlo k tzv. tlaku zdola. K čemuž taky došlo. (1) Hlavní nátlakové akce, které stále zesilovaly, prováděly odbory. Pracující byli přesvědčeni, že znárodněné podniky budou hospodařit lépe a tím pádem rychleji přispějí k lepší životní úrovni samotných zaměstnanců. (7) Všechny politické strany i sám prezident Beneš byl pro znárodnění a nakonec v říjnu 1945 prezident podepsal dekrety o znárodnění dolů, bank, pojišťoven, hutí a závodů nad 500 zaměstnanců. Celkem se to týkalo 3 000 podniků. Tímto krokem se v čs. hospodářství vytvořila třísektorová ekonomika – státní, soukromovlastnická a družstevní. (1)

V převratovém roce došlo ke 2. znárodnění, a to průmyslových a potravinářských závodů, které měly nad 50 zaměstnanců. Národní podniky chtěly zrušit veškerý soukromý sektor, svého jediného konkurenta. Což se jim také do roku 1951 podařilo. Postupně byli zlikvidováni i živnostníci se svými maloobchody. Rušení soukromých řemesel bylo nejsilnější v letech 1950-1952, pokračovalo ale až do roku 1960. Většina živnostníků přecházela do národních podniků. V roce 1953 bylo soukromých živnostníků pouze 20 % roku 1948. Tím zanikla třísektorová ekonomika a vznikla ekonomika jednosektorová – zůstal státní sektor. (4)

Stejně jako v průmyslu, tak i v zemědělství docházelo k převratným změnám. Způsobily je tři etapy pozemkové reformy. (1) Ta první proběhla v letech 1945-1946, kdy byla zabrána půda Němců, Maďarů a zrádců. Druhá a třetí etapa byla dokončována hned po převratu a týkala se půdy větší než 50 ha. Půda mohla patřit jen těm, kteří na ní skutečně pracovali. Zemědělství bylo jedním z méně privilegovaných oborů. Malé

investice do zemědělství a značné centrální plánování způsobilo potíže při produkci potravin, což vedlo k velkým nepoměrům v národním hospodářství. (5)

Kolektivizace⁵ se v Československu odehrávala v padesátých letech. Její první vlna, která měla celkem tři fáze, proběhla v letech 1949-1953 a postihla kolem čtvrt milionu soukromých hospodářství. Nejvyššího stupně dosáhla ve druhé fázi, tedy v letech 1952-1953. Předcházelo jí dokončení pozemkové reformy. Do konce roku 1952 byla JZD⁶ v 54 % obcí, jejich celkový počet byl 7 779. Stejně jako v průmyslu, tak ani v zemědělství kolektivizace neodpovídala přirozeným potřebám, ale vyplývala z ekonomických rozhodnutí a politického nátlaku. Výsledkem byla narůstající nedůvěra rolníků vůči režimu. Během první vlny kolektivizace opustilo KSČ 54 % rolníků. To vše způsobilo snižující se pracovní morálku a nezájem družstevníků o družstvo. JZD byla v katastrofálním stavu, často vysoce zadlužená a neefektivní, to se odráželo i na odměnách zemědělců. Zemědělská produkce dosáhla v roce 1953 jen 88 % předválečné úrovně. Přibývalo neobdělané půdy, mnozí zemědělci utíkali pracovat do průmyslu, za pět let od roku 1948 jich ze zemědělství odešlo na 570 tisíc. (4) To se ale změnilo v období dvou konsolidačních plánů⁷, kdy byla pozastavena kolektivizace, a začalo se přicházet s novými opatřeními na pomoc rolníků. Tím došlo k výraznému zlepšení zemědělské výroby. Ta se ale přesto do poloviny 60. let nedostala na předválečnou úroveň. Způsobily to hlavně malé investice, které byly převážně použity na novou výstavbu, a také neustálý odliv pracovních sil. Mezi roky 1948-1965 se jejich počet snížil z 2 237 tisíc na 1 259 tisíc, což je ročně v průměru 58 tisíc. Většina pracovníků v zemědělství byly ženy a občané v poproduktivním věku, mladí muži v té době právě ze zemědělství odcházeli. (5) Pozastavení kolektivizace v roce 1953 přineslo už další rok vzestup výroby soukromých rolníků. To se nelíbilo vedoucím funkcionářům, protože to byl vývoj, který oni nemohli úplně kontrolovat. Mnoho rolníků odcházelo z družstev, ta byla stále více a více zadlužena, dokonce 170 se jich do konce roku 1955 rozpadlo. Strana ale chtěla mít úplnou kolektivizaci, protože to byl jeden ze znaků socialistického systému. Už v roce 1955 byla zahájena nová vlna kolektivizace, rolníci ale do nových družstev vstupovat nechtěli, představovala totiž pro ně sociální nejistotu. Zemědělci ale proti moci neměli moc šancí. Silnému nátlaku, např. výhrůžky o propuštění rodinných příslušníků ze zaměstnání nebo dětí ze školy, strany odolal jen

⁵ Proces přeměny osobního soukromého zemědělství na kolektivní.

⁶ Jednotné zemědělské družstvo.

⁷ Vyhlášeny na léta 1954 a 1955 pro zlepšení životní úrovně obyvatel a zklidnění situace ve společnosti.

málokdo. V roce 1958 už byla družstva v 80 % obcí. Zemědělci si spojovali ztrátu majetku se ztrátou své osobní svobody. Kolektivizace byla ukončena v roce 1960, kdy v ČSR bylo 10 816 zemědělských družstev s 71,4 % orné půdy a 892 607 pracovníků. (6)

V rámci kolektivizace, byly proti rolníkům vymyšleny různé perzekuce. Začalo to už v roce 1949 v první vlně zakládání JZD, kdy do nich soukromí zemědělci byli různým naléháním nuceni vstoupit. Mezi nátlakové akce patřily kontroly, prohlídky, zabavení zásob nebo zvyšování povinných dávek státu, pro některé to znamenalo skutečnou bídu. Kdo do JZD vstoupit nechtěl, byl vystaven různým výhrůzkám, diskriminaci a byl automaticky označen za nepřítele režimu. Komunisté usilovali o naprostou likvidaci velkých rolníků, tzv. kulaků. Výsledkem byl hospodářský úpadek. (4)

Kromě vlastnických změn probíhala v československém hospodářství během 50. let i rozsáhlá strukturální přestavba. Ta však, jak můžeme předpokládat, znovu nevycházela z potřeb přirozeného ekonomického vývoje, její směr určovala politická rozhodnutí, a to nejen vnitřní, ale i vnější, např. z Rady vzájemné hospodářské pomoci, které jsme se museli podřizovat od dob jejího vzniku, tedy od ledna roku 1949. I přesto, že z počátku se změny jevily jako dobrý nápad a vykazovaly určité úspěchy, vyústily v polovině padesátých let v hospodářský rozvrat, který, ačkoliv byl překonán, nadále přinášel různé krize. Kvůli této přestavbě jsme byli stále více ekonomicky závislí na Sovětském svazu, což posilovalo i závislost politickou. (3)

Nejen těžké strojírenství bylo prioritou, stala se jí i těžba černého a hnědého uhlí. Od roku 1950 prožíval neobvyklý rozvoj rudný průmysl. Jenže naše zásoby železné rudy nemohly stačit pro potřeby hutnictví, proto se domácí těžba stala jen doplňkovou službou. Do všech těchto odvětví se vkládaly obrovské investice, což představovalo velké náklady a ztráty. (3) Největší investiční vlny byly v období první a druhé pětiletky. Právě v letech 1949-1953 představovaly investice jen do průmyslu 48 %, jak lze vidět v Tabulka 2.1. Zemědělství získalo méně než 10 %, to se ale v období druhého pětiletého plánu, v závěrečné vlně kolektivizace, změnilo a zemědělství dostalo 16 % investic. (5) Každý růst strojírenství představoval další finanční injekce. Nepřirozený rozkvět těžkého průmyslu a zbrojní výroby se děl na úkor ostatních hospodářských odvětví. Hlavní postiženou oblastí byly služby a zemědělství, ze kterých ve velkém

odcházeli zaměstnanci do privilegovaných oborů. (3) Přesto ale bylo pracovní síly stále nedostatek, proto se k práci využívali i vězni. Většinou byli zařazeni do uranového průmyslu, kde pracovali v nesnesitelných podmínkách. Byli vystaveni působení plynu radonu, gama záření a dalších škodlivin. K tomu byli i často napadáni fyzicky. Časté úrazy a nepříznivé pracovní podmínky nezdávka kdy končily smrtí. Pozůstatky tohoto tvrdého režimu si pracovníci nesli celý život. (5)

Tabulka 2.1 Investiční práce pro národní hospodářství podle odvětví v mil. Kčs, v běžných cenách

Rok	Investiční práce	V tom	
		Zemědělství	Průmysl
1948	8 585	391	4 256
1949	12 920	902	6 340
1950	16 083	1 246	7 812
1951	20 936	2 040	9 850
1952	23 720	2 005	11 357
1953	24 284	2 587	9 849
1954	23 472	2 546	9 546
1955	25 153	3 476	9 414

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*.

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 175

Již zmíněná Rada vzájemné hospodářské pomoci sloužila ke spojení sil zemí východního bloku proti kapitalistickému Západu, od kterého se měly ekonomicky osamostatnit. (4) Členy byly Bulharsko, Československo, Polsko, Maďarsko, Rumunsko, do roku 1961 Albánie, Německá demokratická republika a Sovětský svaz, který byl jasným vůdcem RVHP. Postupně se přidávaly další státy, jako např. Mongolsko, Kuba nebo Vietnam. (12) Spojily se země, jejichž spolupráce se teprve začala rozvíjet a většina z nich byla ekonomicky méně vyvinutá, to pro průmyslové Československo nebylo vůbec výhodné. Během krátké doby se všechny státy provázaly sítí dohod, nejdůležitější pro Československo byly ty se Sovětským svazem. Nepředstavovaly pro nás ale až tak velké pozitivum. Dodávky surovin ze zemí východního bloku nepokryly naše potřeby, proto jsme stále museli obchodovat s kapitalistickými státy. Dovoz ze Západu se v roce 1955 zvýšil na 20-30 % oproti původním plánovaným 8 %. (4)

Dohody, především ty se Sovětským svazem, představovaly pro československou ekonomiku výrazné a dlouhodobé změny, hlavně mezi ně patří již zmiňovaná strukturální přestavba se zaměřením na těžký průmysl. Ten vyžadoval nákladné a častokrát málo efektivní investice do hutí, dolů a těžkého strojírenství, mimo jiné také pohlcoval statisíce nových pracovních sil. Celá tato přestavba byla finančně velmi náročná a dopadala na celou společnost. Strojírenství dostalo v naší zemi monopolní postavení, kterému se podřizovala veškerá další odvětví. V porovnání se stejně velkými a průmyslově vyspělými státy byl podíl strojírenství na výrobě mnohem vyšší, přibližně asi jako velké státy s rozvinutým strojírenstvím. Přední funkcionáři věřili, že strojírenství, především těžké, je všelék na veškeré hospodářské krize. V rámci RVHP jsme byli chápáni jako strojírenská velmoc, což stálo v rozporu s dosavadním hospodářským vývojem. Toto postavení ale velmi zatěžovalo naše hospodářství a překračovalo možnosti celé československé ekonomiky. (4)

Stát se soustředil na plnění a dodržování plánů, zapomněl ale na své občany. Ekonomika proto začala ztrácet sílu zajišťovat jejich každodenní potřeby – vyrábělo se stále více, ale společnost chudla. (3)

2.3 Společnost

Po změně režimu v roce 1948 se strana rozhodla přestavět i sociální systém a vybudovat nový. Sociální struktura společnosti se přetransformovala velice rychle. Charakteristickým vývojem společnosti byla nivelizace⁸. Přestavba probíhala díky dvěma prostředkům, a to zrušení soukromého sektoru a udržování mezd okolo průměru. Princip mezd podle kvalifikace byl zrušen a mzdové rozdíly mezi kvalifikovanou a nekvalifikovanou pracovní silou byly stírány. Soukromý sektor představoval střední vrstvu, bez které je sociální struktura neúplná a nepřirozená. Všichni se tedy stali závislými na moci. (4)

Necelé čtyři miliony obyvatel, tedy přibližně jedna třetina všech obyvatel republiky, byli zaměstnanci, stali se tak nejpočetnější společenskou vrstvou. Dělili se na 2 skupiny: inteligence a dělníci (manuálně pracující). Důležitost inteligence ve společnosti upadala, režim ji totiž prezentoval jako nepotřebnou a neměl k ní velkou úctu. Komunisté vytvořili i tzv. novou inteligenci hlavně z řad dělníků, kdy skoro čtvrt

⁸ Vyrovnávání rozdílů ve společnosti.

milionu dělníků přešlo do funkcí vyhrazených právě inteligenci. Neměli ale potřebné vzdělání, proto se stali plnou oporou moci. Sociální postavení jednotlivců i společnosti se změnilo. (4) Dělníci byli nejpočetnější vrstvou společnosti. Měli různá privilegia, např. při obsazování veřejných funkcí nebo v přijímání dětí do škol. Mnohé výhody ale neplatily plošně, častokrát se vztahovaly pouze na tu část dělníků, která sympatizovala s komunisty. I když vedoucí funkcionáři tvrdili, že mají z řad dělníků naprostou podporu, ne vždy to byla pravda. Dělníky zasáhla ztráta občanských i politických práv a svobod. Mezi ně mimo jiné patřilo shromažďovací právo, osmihodinová pracovní doba nebo právo na stávku. Neexistovala efektivní právní ochrana zaměstnanců. (3)

Tabulka 2.2 Počet pracujících národního hospodářství podle odvětví

Rok	Celkem	V tom		
		Zemědělství	Průmysl	Nevýrobní odvětví
1948	5 497 163	2 236 677	1 632 874	672 643
1949	5 512 837	2 146 275	1 649 766	693 262
1950	5 528 511	2 055 873	1 666 657	713 881
1951	5 562 351	1 992 104	1 721 871	737 278
1952	5 590 964	1 919 556	1 786 786	752 847
1953	5 634 496	1 856 139	1 837 905	783 574
1954	5 801 710	1 892 833	1 909 358	822 247
1955	5 914 744	1 931 667	1 941 586	853 234

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*.

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 146

Hlavním cílem komunistické strany byla plná zaměstnanost, to se také dařilo. V letech 1948-1955 se počet pracujících v hospodářství zvýšil o 7,6 %. Největší růst zaznamenalo právě dělnictvo, a to v průmyslu, především v režimem privilegovaných odvětvích. Tyto obory vyžadovaly neustále nové pracovní síly k plnění zvýšených výrobních úkolů. (3) Během prvních dvaceti let komunistického režimu se počet pracujících v průmyslu zvedl o 60 %, z 1 633 tisíc na 2 586 tisíc. Rozdílu si můžeme všimnout i v Tabulka 2.2, která nám ukazuje počet pracovníků v jednotlivých odvětvích během let 1948-1955. (5) Dělníci se často přelévají z jednoho průmyslového odvětví do druhého. Nejčastěji zaměstnanci odcházeli ze zemědělství, které za 12 let po únoru 1948 opustilo 415 tisíc pracovníků. (3) Skutečný pokles pracovníků v zemědělství se zhruba rovnal přírůstku v průmyslu, což nám také potvrzuje Tabulka 2.2. Lidé přecházeli do průmyslových odvětví hlavně ze dvou důvodů – lepší platové ohodnocení

a sociální jistoty. (5) Situace se navíc ještě zhoršila po roce 1951, kdy byly zvýšeny plány pětiletky, např. výroba těžkého průmyslu o 35 % a dokonce o 48 % těžkého strojírenství. To souviselo s dalším získáváním nových pracovních sil, a protože dospívaly slabé ročníky z dob hospodářské krize, noví pracovníci se hledali v jiných oborech a to právě v již zmiňovaném zemědělství. Získávali se ale také v lehkém průmyslu, kde na jejich místa nastupovaly ženy. (7)

Životní podmínky dělníků také nebyly velmi přívětivé a často neodpovídaly jejich pracovním požadavkům, kdy např. bydleli mimo domov v ubytovnách nebo pracovali v neděli. (5)

K zakladatelskému období můžeme přiřadit, mimo jiné, rozsáhlé perzekuce proti tzv. nepřátelům režimu. Byli to různí bývalí vysoce postavení úředníci nebo představitelé buržoazie a jejich rodiny, kteří byli automaticky považováni za politické odpůrce. Bylo totiž notoricky známo, že lidé těchto sociálních skupin mají negativní postoj k novému režimu, a to stačilo jako důkaz. Boje proti takovýmto lidem byly nedílnou součástí tehdejšího režimu. Prvním krokem byla rozsáhlá politická čistka ve všech obcích, závodech, v nekomunistických stranách a společenských organizacích. Vše se ještě zhoršilo po pohřbu bývalého prezidenta Beneše na počátku září 1948, kdy začala politika „tvrdé ruky“. Přistoupilo se např. k trestům bez soudů. Perzekuce se později rozšířila i mezi dělníky a rolníky, tedy ty, kteří byli hlavní oporou režimu. (3) Z práce bylo propuštěno, podle oficiálních údajů, 28 tisíc zaměstnanců. Následkem nebyla jen méně kvalifikovaná práce, ale také např. zákaz přijetí dětí těchto pracovníků na studia. Poúnorové čistky zasáhly tragicky do života několika desítek tisíc rodin. Mnoho lidí se nového režimu začalo obávat, neměli se totiž jak bránit a báli se rozsáhlého pronásledování, proto raději pasivně souhlasili. (4)

Veškeré represivní akce doprovázela rozsáhlá propaganda, kterou strana vysvětlovala jejich oprávněnost. Mezi tyto akce patřily i politické procesy, kterým většina občanů věřila. Podle oficiální statistiky bylo v letech 1948-1954 v takovýchto procesech odsouzeno necelých sto tisíc lidí. Po roce 1956, kdy se odsoudil Stalinův režim, se i politické procesy staly negativním rysem strany a paradoxně se v 60. letech staly jedním z podnětů pro společenské reformy. (3)

Kromě boje proti nepřítelům režimu probíhala i rozsáhlá masová nezákonnost, která byla součástí zakladatelského období prvních pěti let režimu. Komunistická strana vydávala zákony a předpisy, které byly v rozporu s již existující ústavou. Vyloučila tak možnost ochrany občanů proti nezákonnostem, možná nebyla např. presumpce neviny. Nezákonnost se soustředila i na střední vrstvu a inteligenci, např. při obsazování funkcí nebo stanovení výše platu se už nedívalo na dokončené vzdělání. Seznam zakázaných autorů se rozšiřoval velmi rychle, dostali se mezi ně i Masaryk nebo Beneš. Z veřejných knihoven bylo vyřazeno necelých 30 milionů knih. Další nepřátelé byli živnostníci, kterým strana stále ztěžovala podnikání různými kontrolami a velkými pokutami i za nepatrné přestupky. Mnoho z nich bylo proto nuceno svou malovýrobu uzavřít a přejít do národních podniků. (4)

Veškeré tyto změny a nezákonnosti vzbuzovaly v některých občanech chuť opustit zemi a odejít do zahraničí. To ale nebylo úplně jednoduché, protože 23. února 1948 byla zrušena platnost všech cestovních pasů, nikdo si ani nemohl zažádat o nový. Cestování do zahraničí bylo tedy velmi ztíženo, protože pro každý výjezd musel občan žádat o speciální povolení, tzv. výjezdní doložku. Hranice naší země ale nebyly úplně nepřístupné, proto ilegální migrace byla možná. Během let 1948-1951 se do zahraničí pokusilo uprchnout více jak 20 tisíc občanů, úspěšných bylo necelých 60 %. Odhaduje se, že počet těch, kteří při pokusu přejít hranice umřeli, bylo 350-400. Uprchlíci byli většinou muži ve věku 20-30 let. V roce 1950 byl vyhlášen zákon, který říkal, že opuštění republiky je trestný čin. Hranice byla střežena čtyřmi tisíci vojáky. (8)

2.4 Pětiletý hospodářský plán

Pětileté hospodářské plány byly nástrojem ekonomického řízení, představovaly jakýsi zákon. Ve skutečnosti však žádný plán nejen nebyl splněn, ale ani se neudržel ve své původní podobě. První pětiletka vycházela z představ jednotlivých podniků, ústřední plánovací komise je pouze koordinovala v jeden ucelený projekt. (3) Uzákoněna byla v roce 1948 a fungovat začala od 1. ledna 1949. Stala se programem výstavby základů socialismu v Československu. (9) Nástrojem provedení pětiletého plánu se stal direktivní rozpis úkolů podnikům v ročních plánech. V první verzi se soustřeďoval na růst životní a kulturní úrovně lidu, neodkláněl se od reálných potřeb ekonomiky. V zemědělství byl kladen důraz na živočišnou výrobu, v průmyslu to byl těžký průmysl, ale nezapomínalo se ani na potravinářský, který patřil mezi tradiční

československý lehký průmysl. (5) Kromě toho se pětiletý plán soustředil i na industrializaci Slovenska a jiných méně průmyslově rozvinutých částí českých zemí. (9) Technická zaostalost československé výroby měla být vyřešena dovozem průmyslových zařízení a moderní technologie z USA a jiných vyspělých kapitalistických zemí. (8)

V prvním roce byl plán celkem úspěšně plněn. Do původního plánu ale vstoupila vyostřující se studená válka a obrovské zbrojení, proto se ho komunisté rozhodli v květnu 1950 upravit. A to hlavně ještě více finančně podporovat těžký průmysl, urychlit růst průmyslové výroby a lépe využívat domácí surovinové zdroje. To vše na úkor průmyslu lehkého. Nové nereálné plány, které přeceňovaly možnosti československé ekonomiky, byly uzákoněny v únoru 1951. (5) Důsledkem byl rostoucí počet zmetků a zhoršení kvality výrobků. (7) Novým cílem byl růst průmyslové výroby ne o 57 %, jak bylo původním plánem, ale o 98 %. V těžkém průmyslu bylo v plánu zvýšit výrobu o 133 %, místo 70 % a ve stavebnictví dokonce o 200 % oproti prvotních 130 %. (9)

Vedoucí činitelé hospodářství a politiky došli koncem roku 1950 k názoru, že hlavní příčinou ekonomických obtíží a neplnění plánů výroby je neefektivní způsob řízení, nikoliv nereálné hospodářské úkoly a cíle. Východisko spatřovali v použití sovětského modelu řízení a plánování. S tímto typem řízení KSČ zpočátku vůbec nepočítala, chtěla se vydat vlastní cestou, to se ale zase naopak nelíbilo Moskvě. (4) Sovětský model řízení začal plně fungovat od 1. ledna 1953. (5) Mezi charakteristické znaky nového modelu se řadilo např.:

- omezení samostatnosti podniků,
- rozhodování o plánech na nejvyšších místech, tzv. centralizace,
- existence pevných cen,
- soustředění se na plnění plánu, ale ne na jeho kvalitu a efektivnost. (9)

Se zavedením nové metodiky pomáhali i sovětsí poradci. Přicházeli k nám už od října 1949, jejich největší příliv nastal po roce 1951. Působili jako jednotlivci, ale také ve skupinách ve všech významných oblastech, např. v armádě nebo Státní bezpečnosti. (3) Neměli žádnou odpovědnost, ale velké pravomoci. Vše, co řekli, bylo plněno hned, i když s tím funkcionáři daných institucí úplně nesouhlasili. Ve Státní bezpečnosti a v armádě tvořili ucelený útvar, který působil jak na ministerstvech, tak i

na nižších stupních státní správy. Podobně to fungovalo i v hospodářství. Velmi ovlivňovali československý vývoj, proto jejich přítomnost byla jasným důkazem naší absolutní podřízenosti Sovětskému svazu. (4)

Při bilanci první pětiletky v roce 1953 se zjistilo, že původní plány byly překročeny, ale zvýšené plány po roce 1951 se nepodařilo splnit. Národní důchod se zvýšil o 56 %. Průmyslová výroba vzrostla o 93 %, v těžkém průmyslu o 119 %. (8)

2.5 Měnová reforma v roce 1953

Na počátku 50. let se v hospodářství objevily markantní rozdíly, a to hlavně mezi výrobou spotřebního zboží a potravin a preferovaným těžkým průmyslem. Tyto disproporce se promítaly i do běžných životů obyvatel, např. růstem hladiny cen. Stále

Obrázek 1 Přídělové lístky na cukr a mýdlo

Zdroj:

http://www.smirice.eu/dokumenty/potravin_listky.htm

existoval přidělový systém, který fungoval na bázi lístků. Na základě těch si lidé mohli pořídit, za relativně nízké ceny, základní potraviny a průmyslové výrobky. Kromě toho ale také legálně fungoval volný trh, kde byly ceny mnohem vyšší. Existence dvojího trhu připadala hlavním funkcionářům jako skvělý nápad na řešení chronických

cenových problémů a likvidaci černého trhu. Postupně chtěli zrušit lístkový systém, ale to se, kvůli nedostatku

potravin, nedařilo a cenové problémy přetrvávaly. Řešením tohoto stavu se měla stát peněžní reforma. Vedoucí funkcionáři ještě 31. května prohlásili, i když reformu plánovali od podzimu 1952 spolu se sovětskými poradci, že je měna i hospodářství naprosto v pořádku a silné, přesto reformu hned další den vyhlásili. Občané si na počátku června mohli vyměnit maximálně 300 Kčs na osobu v poměru 5:1, ostatní peníze se daly vyměnit pouze v nevýhodném poměru 50:1. Lidé tím přišli o své úspory a jejich životní náklady se zvedly o 15 %, ceny potravin se dokonce zvedly o 27 %. Reforma zrušila dvojí trh, který byl nahrazen volným prodejem, kde byly dány jasné maloobchodní ceny. To znamenalo těžké chvíle především pro ty, kteří se spoléhali na výhodnější lístkový prodej a nové vyšší maloobchodní ceny pro ně představovaly další

nečekané výdaje. Výsledkem sice byly rovnovážné ceny, ty ovšem nevznikly přirozeně, ale administrativním zásahem. (5) Přijaté změny, podle komunistů měly:

- ukončit inflaci,
- značně snížit množství oběživa,
- dát do souladu příjmy a úspory obyvatelstva s trhem. (9)

V Rudém právu se v den vyhlášení reformy objevilo na první stránce toto: *„Dnešní den – 1. červen 1953 – bude zapsán jako významný mezník v životě lidu naší země, jako mezník na cestě našeho lidu k bohatému, šťastnému životu – k socialismu. Celá naše republika žije v těchto dnech ve znamení nesmírně závažného usnesení strany a vlády o provedení peněžní reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží. A již první den po uveřejnění těchto významných opatření jasně ukazuje, že jsou přijímána s naprostým souhlasem a s uspokojením drtivou většinou pracujících, kteří v něm správně vidí veliký krok kupředu při rozvíjení naší socialistické výstavby, při zabezpečování růstu životní úrovně našeho lidu. Provedená opatření jsou tvrdou ranou do hospodářských pozic zbytků buržoasie, znamenají rázné omezování a další vytlačování kapitalistických prvků. Peněžní reforma přináší ovšem finanční ztráty i části ostatního obyvatelstva, tedy i pracujícím, zejména pokud své úspory neměli uloženy ve spořitelnách. Avšak prospěch, který peněžní reforma a zrušení lístkového systému přináší všem pracujícím, mnohonásobně převažuje tyto ztráty. Hlavním příjmem pracujících nejsou skryté peněžní rezervy. Existence pracujících se opírá o mzdu a plat za práci.“* (10, s. 1) Ve skutečnosti obyvatelé s peněžní reformou nesouhlasili, viděli ji jako krádež jejich vlastních úspor⁹. Probíhaly proto krátkodobé stávky v podnicích, především v Plzni nebo Třinci a demonstrace ve městech např. v Bohumíně. (5) Nejbouřlivější byly demonstrace právě v Plzni, kde demonstranti ovládli na jeden den město a prakticky svrhli komunistický režim. Obsadili budovu radnice, ze které vyházeli busty a portréty Stalina a Gottwalda. Místo nich pověsili obraz bývalého prezidenta Beneše. Kromě toho také obsadili městský rozhlas, soud, ve kterém zničili soudní spisy, ale i budovu věznice, ze které chtěli osvobodit politické vězně. Až večer se policii z Prahy podařilo situaci ve městě uklidnit. (13) Byly to první veřejné projevy nesouhlasu s oficiální politikou od února 1948. Protestovali hlavně mladí a dělníci. (5) Za tyto projevy nespokojenosti byli lidé potrestáni, kvalifikovaní pracovníci přišli o svá

⁹ Západní tisk ji označil jako „velkou peněžní loupež“.

dobrá místa, někteří skončili před soudem a ve věznicích. (6) Přesto ale komunisté chtěli lidem nějak kompenzovat jejich ztrátu, proto se vedení v září rozhodlo změnit svou politiku a vyhlásit „nový kurz“. Transformovaly se, již podruhé, některé úkoly pětiletého plánu, jako např. přerušení kolektivizace zemědělství a podpora jeho rozvoje, snížení cen a výdajů na armádu nebo větší obchod s kapitalistickými zeměmi. Mezi další změny patřilo snížení maloobchodních cen, zvýšení mezd a přijetí dvou konsolidačních plánů na léta 1954 a 1955, místo plánované druhé pětiletky. (5) Mezi charakteristické rysy konsolidačních plánů patřilo:

- zmírnění upřednostňování těžkého průmyslu,
- zvýšení investic do energetické základny,
- zvýšení produkce zboží denní spotřeby,
- soustředění se na zemědělskou výrobu,
- zvýšení životní úrovně obyvatel,
- posílení obchodních vztahů se západními zeměmi. (9)

Konsolidační plány v republice uklidnily situaci a nová, v pořadí druhá, pětiletka mohla začít v příznivějším prostředí, i když její plány byly znovu velmi orientovány na těžký průmysl a zbrojení armády. (5) Základními cíli druhého pětiletého plánu bylo dobudovat materiálně technickou základnu socialismu a ukončit proces přeměny od kapitalismu k socialismu. (9)

Životní úroveň občanů, v důsledku reformy, velmi poklesla a na úroveň před reformou se dostala až za deset let. Lidé přišli o své úspory, často si ze mzdy mohli koupit jen to nejnnutnější, ženy s více dětmi musely do zaměstnání, aby uživily rodinu. Především důchodci měli velmi málo peněz, přibývalo lidí, kteří si na živobytí museli půjčit a také žebráků. Od poloviny roku 1954 si lidé začali stěžovat na nedostatek masa, později i mléka a másla. Také pracovní morálka v podnicích nebyla ideální, klesaly mzdy, častokrát se propouštělo. Tyto informace získávala strana z dopisů, které kontrolovala. O těchto negativních dopadech reformy se mluvilo jen zřídka, média o tom prakticky mlčela úplně. (6)

V roce 1954 se konaly volby. Volilo se na základě jednotné kandidátky Národní fronty, která vylučovala jinou, než oficiální kandidaturu. Přesto si vítězství ve volbách komunisté vykládali jako svou výhru a souhlas lidu s jejich politikou. (6)

3 Změny životní úrovně obyvatelstva v průběhu

1. československé pětiletky

V této kapitole se zaměřím konkrétně na ukazatele životní úrovně a jejich stav v první polovině 50. let minulého století. Soustředím se na aspekty osobní (mzdy) a společenské spotřeby (byty, vzdělání, zdravotnictví), které jsou pro zhodnocení životní úrovně klíčové.

V rámci prvního pětiletého plánu prezident Gottwald prohlásil, že se do konce roku 1953 zvedne životní úroveň na hlavu o 35 %. Toto přání mu ale nevyšlo. (11) Vedoucí funkcionáři chápali pojem životní úroveň zejména jako „hmotné uspokojování potřeb obyvatelstva“ – soustředili se tedy na materiální stránku. Druhořadé bylo školství, zdravotnictví a třeba trávení volného času. (17)

Obzvlášť důležitou složkou a jasným ukazatelem životní úrovně je spotřeba, osobní i společenská. Osobní spotřeba je realizována především pomocí pracovních příjmů, ale také prostřednictvím různých sociálních dávek (nemocenská, starobní důchody, přídavky na děti, apod.). Je tedy bezprostředně vázána na dosažený pracovní výkon. Opačným případem je spotřeba společenská, která byla občanům ve většině případů poskytována bezplatně (školství, zdravotnictví) nebo za poplatek (bydlení). (18) Do doby před měnovou reformou v roce 1953 rychleji rostla spotřeba společenská, byla stranou více preferována. Tento trend můžeme vidět i v Tabulka 3.1. To se po 1. červnu 1953 změnilo. Tato změna se ale týkala oblasti hmotné spotřeby, zabezpečení služeb stále zaostávalo. Za prvních pět let komunistického režimu se podíl osobní spotřeby na národním důchodu snížil ze 75,2 % na 58,9 %. Oproti tomu společenská spotřeba vzrostla z 5 na 7 %. (7) Osobní spotřeba rostla v ročním průměru o 3,6 %, společenská o 16,3 %, ve které převládaly výdaje na armádu. Ty v roce 1953 představovaly 55,5 % všech společenských výdajů. (4) Vysoký růst společenské spotřeby v Tabulka 3.1 můžeme zdůvodnit vysokým podílem bezplatných služeb – zdravotnictví, školství, dotované bydlení, atd. (11)

Tabulka 3.1 Růst osobní a společenské spotřeby

	1948	1953	1955	1956
Osobní spotřeba	100	120,3	148,3	157,4
Společenská spotřeba	100	309,5	357,3	367,1

Zdroj: PINC, Karel. *Společenská spotřeba v ekonomice socialismu*. Praha, 1962, s. 99.

In: RÁKOSNÍK, Jakub. *Sověťizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010.

Fontes, sv. 2, s. 131.

Růst osobní spotřeby v Československu zaostával i za kapitalistickými evropskými státy, viz Tabulka 3.2. Zatímco osobní spotřeba vzrostla v období let 1950 až 1955 v Rakousku o 34 % a v Západním Německu dokonce o 43 %, u nás to bylo o 15 %. Neefektivní hospodářská rozhodnutí, především investice do těžkého průmyslu, způsobila tento výsledek. Značný pokles osobní spotřeby v Tabulka 3.2 v roce 1953 je dán měnovou reformou. (20) V rámci východního bloku se československý vývoj osobní spotřeby příliš neodlišoval. Na počátku 50. let poklesla osobní spotřeba i v Maďarsku a nebo v Polsku. (11)

Tabulka 3.2 Vývoj osobní spotřeby v Československu, Rakousku a Západním Německu

	1950	1953	1955
ČSSR	100	96,2	115,8
Rakousko	100	113,7	134,1
NSR	100	124,5	143,8

Zdroj: URBAN, Luděk. *Srovnávací studie o životní úrovni v ČSSR, NSR a Rakousku*.

Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1969, s. 20. In: RÁKOSNÍK, Jakub. *Sověťizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. Fontes, sv. 2, s. 129.

Socialistické Československo se lišilo se západními státy i ve struktuře spotřeby. U nás převládaly na počátku 60. let výdaje na potraviny, celých 48,6 % (Rakousko 39,5 %, Velká Británie 33,4 % nebo Belgie 31,1 %), což se obecně vnímá jako ukazatel vyspělosti ekonomiky. V Belgii pro změnu nejvíce občané utratili za bydlení – 30,8 % (ČSSR 16,1 %, Rakousko 19,9 % a Velká Británie 24,4 %). (11)

Jednu ze základních sociálních jistot představovalo pro lidi národní pojištění. Zákon o národním pojištění byl přijat v dubnu 1948. Jeho hlavní náplní bylo postarat se o lidi při důležitých sociálních událostech, jako byla mateřská, nemoc, invalidita, ztráta živitele nebo úraz. Představoval univerzální, velmi jednotné, sociální pojištění pro všechny občany. Bylo to rozsáhlé padesátistránkové dílo, na kterém se podíleli odborníci z Československa i ze zahraničí. I když se zákon v průběhu let měnil, jeho jádro zůstalo stejné. (7)

3.1 Práce a mzdy

Vedoucí funkcionáři se snažili dosáhnout plné zaměstnanosti, ta byla totiž známkou socialistické společnosti. Nastal ale problém s nedostatkem pracovních sil, který existoval již od roku 1945 a v československé ekonomice byl trvalým rysem. Prudký ekonomický růst v 50. letech znamenal neustálý převis poptávky po práci nad její nabídkou. Zaměstnanci se proto nebáli ztráty zaměstnání, věděli, že je národní výbor znovu umístí do zaměstnání jiného, které se od toho původního nebude moc lišit. Proto se nebáli do práce někdy nechodit, během pracovního týdne to bylo v průměru kolem 6 %, o víkendech 25 % a v období výplat mohla absence dosahovat až 50 %. Tento fakt ztěžoval plnění hospodářských plánů. Absence v práci mohly být trojího typu:

- nemoc,
- vojenská služba nebo nasazení na brigádu,
- absence neomluvená. (11)

Především proti poslednímu typu strana bojovala. Musela ale hledat jiné prostředky, než vyhazov z práce, byly to prostředky sankční a dozorové. Efektivně a z dlouhodobého hlediska se však straně nedařilo proti absenci úspěšně bojovat. (11)

Strana kromě pracovních příležitostí a rozmístěním pracujících kontrolovala a regulovala také mzdy, ty byly rozdílné v odlišných odvětvích, viz Tabulka 3.3. K mzdě zaměstnanci získávali také naturální odměny, které byly častokrát velmi atraktivní, protože to bylo např. nedostatkové zboží jako byl cukr, čokoláda, textil nebo cigarety. (7)

Tabulka 3.3 Průměrné měsíční mzdy pracovníků v Kčs

Rok	Celkem (bez JZD)	V tom		
		Zemědělství	Průmysl	Stavebnictví
1948	823	-	-	-
1949	870	-	-	-
1950	948	-	-	-
1951	1 008	-	-	-
1952	1 050	-	-	-
1953	1 097	771	1 187	1 257
1954	1 171	826	1 273	1 323
1955	1 200	898	1 289	1 353

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*.

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 153

Přesto ale reálné mzdy zaměstnanců klesaly, způsobovaly to hlavně stále rostoucí maloobchodní ceny potravin a spotřebního zboží, které se zvyšovaly rychleji než průměrné mzdy. Do roku 1953 se celkově maloobchodní ceny zvýšily o více než 90 %, z toho některých potravin až o 134 %, viz Tabulka 3.4. Mzdy tvořily hlavní příjmy obyvatel, nebyly ale jediné. Můžeme mezi ně zařadit podpory žen v nezaměstnanosti, dětské a jiné rodinné přídavky. Dělníkům tyto pomoci, které byly postupem času brány jako samozřejmost, značně zlepšovaly životní situaci. Přesto, že lidé ztratili strach z nezaměstnanosti, přišly jiné sociální nejistoty, jako např. změna typického způsobu života rodin, když i ženy začaly chodit do práce. (7) Právě ženy představovaly doposud nevyužitý zdroj pro obsazování nových pracovních míst. Na počátku padesátých let polovina žen starších 15 let byla zaměstnaná. Tento jev nebyl ve východním bloku ojedinělý, podobně na tom byl jak Sovětský svaz, tak i např. NDR. Na Západě to ovšem bylo naopak, např. počet zaměstnaných žen ve Velké Británii v roce 1960 představoval 32,7 %. (11) Strana byla přesvědčena, že pracující ženy umožní větší rozvoj služeb, které potom sníží domácí práce na minimum. Nestalo se tak a většina žen proto pracovala na „dvě směny“ – v zaměstnání a doma. (16) Stát se snažil ženám, pracujícím matkám, pomáhat. Byly zakládány jesle a mateřské školy, školní jídelny a družiny. V mnohých případech tyto služby organizovaly přímo podniky, vznikaly tak např. závodní jesle. (11) Počet jeslí v průběhu let přibýval, v roce 1948 jich bylo 268, ale již o pět let později se toto číslo zvedlo na 1 135, z toho bylo 190 jeslí závodních. (15)

Tabulka 3.4 Maloobchodní ceny vybraných druhů zboží a služeb v Kčs za 1 kg

Rok	Chléb	Brambory	Pivo lahvové 0,5l	Kuře	Máslo	Vejce	Elektřina (Kčs/kWh)
1945	3,00	1,60	2,40	-	40,10	1,25	2,70
1946	5,00	2,05	3,00	-	94,00	3,45	4,05
1947	5,00	2,20	3,30	77,00	83,50	3,00	4,05
1948	5,00	2,10	3,20	77,00	80,00	3,00	4,05
1949	5,00	1,90	3,20	77,00	80,00	3,00	4,05
1950	5,00	1,85	7,00	-	80,00	3,00	4,05
1951	8,00	1,85	9,00	-	80,00	3,30	4,05
1952	8,00	1,90	9,00	110,00	80,00	3,80	4,05
1953	2,80	0,80	2,00	26,50	44,00	1,10	0,80
1954	2,60	0,80	1,70	26,50	42,00	1,00	0,80
1955	2,60	0,80	1,40	26,50	42,00	1,00	0,80

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR.*

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 204-209

Odbory, od roku 1948, začaly hájit zájmy vyšších aparátů, než zaměstnanců, staly se vykonavateli příkazů KSČ. (7) Po změně režimu byl prvořadý hospodářský rozvoj a vzestup výroby. (4) Odbory souhlasily se zrušením stávek, demonstrací a přestaly i vyjednávat o mzdách. Toto byl i jeden z důvodů, proč se mohla sociální politika v tak krátkém časovém období tak rychle změnit. Odbory se smířily s tím, že zákoník práce jednoduše neexistuje. Hlavní funkcí odborů bylo udržení pracovní kázně a poctivosti zaměstnanců. (7) Přesto oficiální cíl odborů zůstal stejný, a to růst životní úrovně zaměstnanců. (4) V letech 1952-1953 bylo porušování pracovního práva velmi rozšířeno, ženy a mladiství pracovali i v noci, přesčasová práce a směny v neděli byly prakticky běžnou věcí. Odbory se v té době stavěly na stranu vedení podniků. Až začátkem roku 1956, tedy po XX. sjezdu KSSS, začaly odbory žádat větší samostatnost a uvolnění od stranického vedení. (7)

Pracovní doba dělníků v průmyslu byla v roce 1953 průměrně 51,6 hodin týdně. Tato doba se ale prodlužovala o dojíždění do zaměstnání, protože přes milion osob ve stejném roce dojíždělo za prací na větší vzdálenost. (7) Na přelomu 50. a 60. let v celé Evropě průměrně zaměstnanec odpracoval mezi 42 a 46 hodinami týdně, Československo nebylo výjimkou. (20)

3.2 Rodinná politika

Zaměstnanci, rodiče, dostávali na své děti od státu rodinné přídavky. Byly plošné, nedělaly se tedy rozdíly a každý dostal stejně. Výše dávek byla uzákoněna v roce 1947. Na první dítě dostali rodiče 150 Kčs, s vzrůstajícím počtem dětí rostly i přídavky – na dvě děti to bylo 350 Kčs, na tři 600 Kčs a na čtyři 900 Kčs. Zákon byl novelizován v roce 1949, kdy přídavky na jedno dítě představovaly 190 Kčs. Po měnové reformě v roce 1953 se měnila i výše těchto přídávků – na jedno dítě 70 Kčs, na dvě 170 Kčs a na pět až 630 Kčs. Průměrně bylo v roce 1959 v českých rodinách 2,3 dítěte, což bylo srovnatelné i v mezinárodním měřítku. Kromě rodinných přídávků bylo také zavedeno, v rámci národního pojištění, porodné. Jeho výše představovala 2 500 Kčs, bez ohledu na příjmy rodičů. Po celá 50. léta platilo, že ženy měly nárok na osmnáctidenní mateřskou dovolenou. (11)

Mezi další prostředky v pronatalitní politice můžeme zařadit novomanželské půjčky. Komunisté se totiž domnívali, že hlavní příčinou malého počtu uzavřených sňatků je finanční a bytový nedostatek. Aby si člověk mohl zažádat o novomanželskou půjčku, musel splňovat určité podmínky:

- manželé nesměli mít více než 35 let,
- nesměli mít vlastní domácnost ani finance k jejímu založení (v úvahu se bral i majetek rodičů novomanželů). (11)

Zákon o novomanželských půjčkách byl schválen hned v březnu roku 1948. Podle výzkumu z roku 1949 bylo mezi žadateli žen mladších 25 let 82 %, mladých mužů bylo 50 %. V průměru se půjčka pohybovala kolem 29 000 Kčs (asi 6x více než si v průměru měsíčně vydělal horník). (11)

Kromě rodinných přídávků a novomanželských půjček také rodinám s dětmi pomáhaly daňové úlevy. Každému pracovníku se daňová povinnost snižovala tím víc, čím více měl dětí. Pokud byl ženatý, mohl si odečíst i slevu na manželku. Tak např. průměrný kovodělník si týdně vydělal 700 Kčs. Bezdětný zaplatil na daních 31,20 Kčs, naopak ten s jedním dítětem odvedl 20,50 Kčs, a pokud byl ženatý, tak jen 13,80 Kčs. (11)

3.3 Bytová politika

Stav bytů nebyl v 50. letech ideální, byl to ale i z části pozůstatek z doby meziválečné. Komunisté již od konce války měli jasnou představu, jak situaci vylepšit, a to pomocí centrálního plánování bytové politiky. To by samo o sobě ale nestačilo k tomu, aby byly bytové poměry na tak kritické úrovni. Hlavními důvody neefektivní bytové politiky byly tři vzájemně provázané faktory:

- důraz na sociální funkci bydlení,
- úprava nájemného (stát platil většinu nájemného),
- nepřetržitý nedostatek bytů (celoevropský problém) – na počátku dvouletého plánu chybělo v českých zemích 236 tisíc bytů a na Slovensku to bylo 54 tisíc. (11)

V rámci první pětiletky byla bytová výstavba, kvůli těžkému průmyslu, přeřazena na vedlejší kolej. Tento přístup se po měnové reformě změnil, jak můžeme vidět v Tabulka 3.5. Strana chtěla zlepšit životní podmínky obyvatel, pod které patří i kvalitní místo pro život. I když změny přicházely pomalu, jistá snaha tam byla, např. původní investice do těžkého strojírenství měly být z části použity na bytovou výstavbu. Za dobu první pětiletky bylo občanům odevzdáno k použití 131 000 bytů, původně to však mělo být více než 150 000. V 50. letech nový počet bytů vzrůstal pomaleji než počet obyvatel, tento fakt se změnil až v roce 1961. Protože počet bytů byl opravdu nedostačující, lidé si sami stavěli rodinné domky, nic jiného jim totiž nezbývalo. Svépomocí bylo tedy postaveno ještě dalších 46 000 bytů. Tento fakt však občanům zas až tak nevadil. Z výzkumu v roce 1954 totiž vyplývá, že tři čtvrtiny dotázaných by raději bydleli v rodinném domku než v bytě. V reálu jich však v rodinném domu bydlela jen polovina. (11)

Tabulka 3.5 Byty odevzdané do užívání v letech 1948-1957

Rok	Celkem	Z toho státní výstavba	Z toho individuální výstavba	české země	Slovensko
1948	21 683	11 883	9 800	10 017	10 666
1949	29 076	19 576	9 500	15 978	13 098
1950	38 238	29 138	9 100	22 684	15 554
1951	30 924	22 324	8 600	18 970	11 954
1952	39 250	30 350	8 900	21 079	18 171
1953	38 957	29 657	9 300	23 631	15 326
1954	38 193	27 793	10 400	21 109	17 084
1955	50 591	35 592	14 999	31 860	18 731
1956	63 677	33 169	30 359	32 325	31 352
1957	64 275	32 814	31 165	31 487	32 788

Zdroj: *Demografická příručka*, Praha 1959, s. 78. In: RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. Fontes, sv. 2, s. 456.

Z Tabulka 3.5 také vyplývá, že se více investovalo do bytové výstavby na Slovensku, i když tam bylo méně obyvatel. Hlavním důvodem byla snaha o rychlou modernizaci Slovenska. (11)

O bytové výstavbě, udržování, správě a financování rozhodovaly domovní správy. Mezi nimi a nájemníky stáli domovní důvěrníci. Ti se nesoustředili jen na problémy související s bydlením, měli také přehled o soukromé aktivitě obyvatel daného domu. Tím se stali důležitým pomocníkem při kontrole občanů. (11)

Většina bytů patřila státu, našli se ale i tací, kteří se svých domů nechtěli vzdát a zůstali soukromými vlastníky. Majitel byl spíše správcem budovy, který odpovídal za jeho údržbu. Příjmy z nájmu nemohl použít pro vlastní účely, musel je odvádět na speciální účet a použít je mohl pouze na opravy domu. Prostředky však v drtivé většině případů nestačily, musel proto případnou rekonstrukci financovat ze svého. V případě, že dům nespravoval podle představ domovní správy, byl mu vyvlastněn ve veřejném zájmu. (11)

Také vybavenost bytů byla velmi skromná. Horší situace všeobecně byla na Slovensku. Velké rozdíly také existovaly mezi vesnicemi a městy. (5) Situace vybavenosti domácností se postupem času zlepšovala. V roce 1953 připadal jeden

rozhlasový přijímač na 5 obyvatel, chladnička na 156 obyvatel a pračka na 19 obyvatel. O tři roky později byla situace lepší, rozhlasový přijímač připadal na 4 obyvatele, chladnička na 108 a pračka na 10 obyvatel. (8)

Tabulka 3.6 Kvalita bytů v Československu

	1930	1950	1958
Koupelna	20 % (odhad)	41,4 %	100 %
Záchod	35,3 %	54,7 %	100 %
Elektřina	75,6 %	97,2 %	100 %
Plyn	Přes 20 %	44,1 %	63,7 %

Zdroj: RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. Fontes, sv. 2, s. 453-454.

Z údajů v Tabulka 3.6 je vidět značné zlepšení vybavenosti bytů. Strana se opravdu starala o lepší život svých obyvatel, v tomto případě to nebyla pouze propaganda. Rozdíl mezi lety 1930 a 1950 je ve skutečnosti ještě markantnější, v tabulce je totiž v roce 1930 pouze situace z českých zemí. (11)

3.4 Vzdělání

V době okupace byly zavřeny všechny vysoké školy a dokonce i sedmdesát středních, to mělo za důsledek o 55 % méně žactva. Hned po skončení války se proto vláda snažila o nápravu. Maturanti z roku 1939 mohli na vysokou školu, těm, kterým bylo studium násilně přerušeno, byla udělena šance školu dokončit. Po únoru 1948 byla zavedena jednotná škola, která sjednotila školství do uceleného systému po celé republice. Byl to systém třístupňový. Základní škola měla dva stupně, v takové podobě, jaké známe dnes. Do patnácti let všichni žáci absolvovali jeden typ školy. Poté mohli jít buď na gymnázia nebo školy odborné, které trvaly 4 roky (třetí stupeň). V dubnu roku 1953 byl vyhlášen nový školský zákon. Základem se staly osmileté a jedenáctileté školy, třístupňový model byl zrušen. Povinná školní docházka byla zkrácena na osm let, bylo to hlavně z důvodu nedostatku pracovních sil. Poslední tři ročníky jedenáctileté školy zastávaly funkci gymnázií. Do tohoto typu školy byli přijímáni ti studenti, kteří po absolvování nastoupili na vysokou školu. (11) Nejdůležitější byly pro nový režim učňovské obory, do kterých nastoupilo v roce 1952 celých 60 % žáků základních škol. (5) Žákům, kteří úspěšně ukončili učňovský obor, bylo 16-17 let. V takto mladém věku

měli nastoupit do pracovního procesu převážně v odvětvích, jako bylo hornictví nebo hutnictví. Nebyli na to ale připraveni, jejich znalosti, jak z praxe, tak všeobecné, neměly vysokou úroveň, a proto pro podniky nepředstavovali ideální zaměstnance. A pokud již do práce nastoupili, bylo to na nižší místa, která měla horší platové ohodnocení. Stát viděl, že to nefunguje dobře. Původní zákon byl tedy v roce 1954 upraven, délka učňů ve škole se prodloužila a jejich znalosti se zlepšily.(7)

Tabulka 3.7 Počet žáků denního studia na různých typech škol

Rok	Základní škola	Gymnázium	Odborná škola	Vysoká škola
1948	1 523 290	70 440	92 610	55 788
1949	1 632 782	57 902	83 154	41 243
1950	1 685 875	50 471	90 160	37 452
1951	1 731 481	45 560	99 314	38 364
1952	1 807 175	40 289	106 127	42 244
1953	1 786 790	47 232	123 882	46 738
1954	1 801 682	60 976	137 843	47 876
1955	1 846 598	69 835	140 562	48 534

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*.

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 388-393

Pracujících lidí, kteří se rozhodli studovat při svém zaměstnání, byly v roce 1950 pouze deset tisíc. Toto číslo v průběhu let rostlo, viz Tabulka 3.8. Za třináct let se vyšplhalo na celých 142 tisíc. (5)

Tabulka 3.8 Počet studujících při zaměstnání na různých typech škol

Rok	Gymnázium	Odborná škola	Vysoká škola	Celkem
1948	-	-	5 193	5 193
1949	-	-	7 030	7 030
1950	-	3 894	6 357	10 251
1951	-	5 076	9 234	14 310
1952	2 030	8 961	12 434	23 425
1953	3 297	16 074	21 660	41 031
1954	7 745	26 555	20 247	54 547
1955	7 658	40 253	21 662	69 573

Zdroj: FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*.

Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985, s. 388-393

V roce 1950 bylo pouhých 0,32 % občanů starších 15 let bez vzdělání. Lidí se základním vzděláním byla většina – 83 %. Pouze 0,91 % získalo vzdělání

vysokoškolské, což se za deset let výrazně změnilo a občanů s vysokoškolským vzděláním bylo 2,19 %. V roce 1961 se procento lidí se základním vzděláním snížilo o 3 %. (3) Pracovníci na vyšších postech neměli častokrát vzdělání, odpovídající jejich práci. V roce 1955 pouze 9,3 % ředitelů podniků mělo vysokoškolské vzdělání, zatímco jen základní vzdělání jich mělo celých 59 %. Strana podporovala rozšíření kvalifikace pracujících, ne každý se ale vzdělávat chtěl. Studium bylo ve všech stupních bezplatné. Každý se ale nemohl dostat tam, kam chtěl. Záleželo na studijních výsledcích, třídním původu, ale také na tom, kolik studentů na jakých oborech potřeboval stát. (7) Vznikaly také nové školy, jako např. v roce 1953 Vysoká škola stranická nebo ve stejném roce Vysoká škola ruského jazyka, ale také univerzita v Olomouci nebo lékařské fakulty v Plzni a Hradci Králové. (8)

V evropském srovnání v počtu studentů na vysokých školách na 1 000 obyvatel, Československo nevycházelo nejhůře – v roce 1950 jsme měli 3,5 vysokoškoláka na 1 000 obyvatel. Francie měla 4,2, Švédsko 3,1 a Západní Německo 3,6. V roce 1965 jsme měli se Švédskem 10 vysokoškoláků na 1 000 obyvatel, Francie 10,3 a Západní Německo 7,2. Čísla nám ukazují, že růst počtu vysokoškoláků nebylo jen zvláštností Československa, podobný vývoj byl zaznamenán v celé Evropě. (11)

3.5 Zdravotnictví

Reformy ve zdravotnictví byly obsaženy i v nové ústavě, která prohlašovala, že „každému přísluší právo na ochranu zdraví“ a že „všem občanům přísluší právo na léčebnou péči“. Zdravotní péče byla centralizována a znárodněna, a to podle sovětského modelu. Jako první byly po únoru 1948 znárodněny farmaceutické podniky a výrobní léčiv. Pak následovaly veškeré lázně a jiné podniky, které souvisely s přírodním léčením. A v červenci téhož roku následovalo zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů, v podstatě šlo o všechny nemocnice a ostatní léčebné a ošetrovací ústavy. Lékaři se soukromou praxí fungovali i nadále, v roce 1951 jich ještě celkem bylo sedm tisíc. Do konce roku 1957 byli ale nahrazeni zdravotními středisky. (11) Stát v prvních letech komunistického režimu do zdravotnictví investoval, bylo pro všechny pracující bezplatné, a to včetně léčiv, což bylo ve světě ojedinělé. Byla zavedena preventivní péče, očkování i péče o matku a dítě a další zlepšení. (8)

Zdravotnictví v období prvního pětiletého plánu vykazovalo pozitivní výsledky, i když tomu tak nebylo ve všech odvětvích. Např. na počátku 60. let připadalo v ČSR 12,5 lůžek na tisíc obyvatel, pro porovnání třeba v USA to bylo 9 lůžek, v Rakousku 10,6 a v Sovětském svazu 8,5. Situace v Československu byla jednoznačně lepší. Zlepšení nastalo i v počtu obyvatel na jednoho lékaře – v roce 1945 to bylo zhruba 1 400 obyvatel, ale na počátku 60. let to bylo už jen mezi 550-600 obyvateli. Lidově demokratický režim v ČSR se tedy držel na úrovni kapitalistických států. Toto platilo až do období normalizace, tedy do počátku 70. let, kdy začala úroveň zdravotnictví stagnovat a zaostávat za zeměmi Západu. (11)

V případě nemoci, kdy člověk nemohl vykonávat své povolání, zabezpečil stát ho i jeho rodinu, existovaly tzv. nemocenské dávky. Ty se rozlišovaly na věčné a peněžní dávky. Mezi ty věčné patřilo především lékařské ošetření. Peněžních dávek bylo celkem šest:

- nemocenské (peněžní dávka v době nemoci),
- peněžité dávky v mateřství (výši odpovídaly nemocenské a byly vypláceny 18 týdnů),
- podpory při ústavním ošetřování (pojištěnec byl v nemocnici, ale stát zabezpečil jeho rodinné příslušníky),
- zvláštní výpomoc při sociálních chorobách (když nestačila podpora předchozí, především se uplatňovalo, když pojištěnec onemocněl tuberkulózou),
- náhrada za výpomoc v rodině,
- pohřebné (jednorázová platba v případě úmrtí pojištěnce v jednotné výši 5 000 Kč). (11)

Většině zaměstnanců byla nemocenská vyplácena od čtvrtého dne onemocnění, výjimkou byli dělníci, horníci a jiní níže postavení zaměstnanci, kterým byla podpora vyplácena již od prvního dne. Nemocenská většinou představovala 60-70 % ze mzdy, pokud onemocnění bylo dlouhodobější i tato částka klesala. V některých podnicích ale existovaly i speciální zaměstnanecké podpůrné fondy, ze kterých se vyplácely zaměstnancům podpory. Vznikala pak paradoxní situace, kdy pracovník mohl v období nemoci dostat stejné nebo i vyšší peníze, jako kdyby normálně pracoval. V takových podnicích byla absence na velmi vysoké úrovni. V roce 1956 byl přijat nový zákon,

který dávky ještě zvýšil. To se také odrazilo na počtu nemocných, v roce 1957 každý den zůstalo z důvodu nemoci doma téměř 250 tisíc lidí, což byly více než 4 %. V průměru každý dělník v průmyslu a ve stavebnictví strávil měsíc ročně mimo pracovní proces, samozřejmě kromě svátků a zákonné dovolené. (11)

3.6 Volný čas

V prvních poválečných letech bylo hlavním zájmem zlepšení hospodářské situace, proto se vedoucí funkcionáři na volný čas zaměřili až od roku 1956. Náznaky však můžeme vidět i dříve. Ve volném čase řešili lidé své problémy, ale také se chtěli po dlouhých letech války odreagovat. Mezi obnovené volnočasové aktivity patřil večerní život – divadlo, kino nebo koncerty. Strana se snažila zasahovat do způsobu trávení volného času československých občanů. Mnoho času na zbytek ale občané taky neměli. Členové strany se účastnili různých schůzí a školení, tyto aktivity jim zabíraly všechny volný čas. Někteří dojížděli daleko za prací. Ti, kteří přešli z úřednické profese do průmyslu, byli zase velmi fyzicky vyčerpaní, což jejich volný čas také omezovalo. Pracující ženy neměly prakticky žádný čas na své koníčky, protože po vykonané práci nastupovaly do svého druhého zaměstnání – péče o domácnost. Muži jim v tomto směru nepomáhali. (19)

V organizování volného času strana nedělala rozdíly. Dělník, stejně jako ředitel měl podobný program. Hlavním cílem bylo načerpat síly k další práci. Individuální trávení volného času se bralo jako buržoazní přežitek, proto se přestupovalo na kolektivní program, např. i sledování televize probíhalo kolektivně v klubovnách. Negativně vnímaní byli i ti, kteří holdovali po nocích alkoholickým nápojům nebo měli rádi západní hudbu (swing, později rock'n'roll). (19)

Od vyhlášení nového kurzu na podzim 1953 se pojetí volného času změnilo, a to tak, že se více soustředilo na zajímavější program a seberealizaci. To vše proto, aby občané zase více věřili samotnému režimu. V druhé polovině 50. let se začala pomalu rozvíjet konzumní společnost. Lidé ale neměli jen zábavu sledovat, měli ji i sami tvořit a tím rozvíjet svůj kulturní život. (19)

Organizování volného času měly na starost především závodní kluby ROH¹⁰. (19) Po převzetí režimu nemohly zájmové organizace samovolně vznikat, strana nově rozhodovala, které zájmy mohou občané rozvíjet. Tomu odpovídala i obrovská redukce dosavadních organizací a spolků, z 60 tisíc na 683. Ty musely souhlasit s oficiální politikou, tím ztratily svou nezávislost a samostatnost. (4) Nově vzniklé spolky byly centrálně řízené, např. Pionýrská organizace Československého svazu mládeže, Československý svaz žen nebo Československý svaz tělesné výchovy. (19)

Občané samozřejmě chodili za kulturou, třeba na různé výstavy do muzeí nebo galerií. Charakteristická byla masová organizace právě těchto kulturních akcí pomocí speciálních organizací (např. Umění lidu). Realizovány byly i osvětové přednášky, něco jako vzdělávání dospělých. Soustředily se na rozšíření politických (propaganda) a vědeckých (zdokonalování techniky a později dobývání kosmu) znalostí. V menších kolektivech pak lidé mohli organizovaně hrát společenské hry, třeba šachy nebo domino. O veškeré tyto aktivity byl ze strany veřejnosti veliký zájem. (19)

Strana projevovala především zájem o děti a mládež, protože jim tato skupina připadala nejlépe manipulovatelná, nežila totiž v dobách kapitalismu. (19) Režim manipuloval s dětmi a mládeží celkem úspěšně. Část mladých totiž věřila, že buduje nový systém, který zařídí ráj na zemi. Neměli proto problém likvidovat staré zvyky a prosazovat nové, které pocházely ze Sovětského svazu. Ten byl vzorem prakticky ve všem. (16) Volný čas měli dospělí a děti trávit odděleně. Na přelomu 40. a 50. let do dětského světa nejtvrději vstoupila státní ideologie. Pavel Morozov a Julius Fučík byli prezentováni jako hrdinové, kteří svůj život obětovali naplňováním socialistických ideálů. Nejen mládež, ale i děti školního věku se účastnili různých brigád, např. sběru amerického brouka, tedy mandelinky bramborové. Dětem už ve škole byly vštěpovány nové hodnoty, třeba v občanské výchově. Nabyté zkušenosti měla potom mládež uplatnit ve svém pestrém volném čase. Se školou nejvíce spolupracoval Československý svaz mládeže, který se brzy po politickém převratu stal jedinou dětskou organizací. Veškerý volný čas dětí měl být zaplněn různými aktivitami, ty byly většinou kolektivní. Ještě na konci 40. let byly činnosti především zábavního charakteru. Od 50. let se pojetí volného času změnilo, vznikly školní družiny a zájmové kroužky, které měly rozvíjet technickou a uměleckou tvořivost dětí. Podporoval se také sport, v rámci škol probíhal

¹⁰ Vznikaly již v předúnorovém období, největší význam zažily na počátku 50. let.

sběr odpadu nebo pěstování plodin na školních zahradách. Volný čas dětí na vesnicích a ve městech byl odlišný. Na vesnicích bylo hlavním cílem odpoutat děti od církevních oslav a tradic. (19) Vedoucí funkcionáři chtěli zrušit i Ježíška a nahradit ho sovětským Dědou Mrázem. Naštěstí Ježíšek svou pozici uhájil a dodnes je u nás symbolem Vánoc. (16) Některé nové tradice se uchytily, např. od poloviny 50. let hrály v televizi v neděli dopoledne (v době mše) dětské programy¹¹. Pro děti ve městech se organizovaly celodenní kolektivní akce, např. sportovní soutěže, vycházky, estrády nebo exkurze do JZD. Od 50. let začaly být populární letní pionýrské tábory, děti z elit mohly i na mezinárodní tábory do zahraničí. Média se také podílela na formování volného času dětí – v rozhlase probíhaly koncerty pro mládež nebo nedělní odpolední pohádka. Vydávány byly i časopisy pro děti, např. „Mateřídouška“, „Ohníček“ a pro starší „Mladý technik“ (od 1954 pod názvem „Vědu a techniku mládeži“). V 50. letech se zapojila televize, která tvořila animované i hrané pohádky, některé jsou populární dodnes¹². (19)

Po nastudování literatury jsem došla k závěru, že pojem životní úrovně v první polovině 50. let nepředstavoval pro vedoucí funkcionáře hlavní bod zájmu. Nejdůležitější bylo pro stranu plnění hospodářských plánů. Nelze ale říct, že životní úroveň občanů nebyla vůbec důležitá. Především se strana soustředila na oblast společenské spotřeby, jako bylo vzdělání a zdravotnictví a také materiální zajištění obyvatel. Životní úroveň v důsledku společenské spotřeby rostla. To se ale změnilo s měnovou reformou v roce 1953, která výrazně snížila spotřebu osobní. Lidem celkově poklesla životní úroveň. Vedoucí funkcionáři se poté více zaměřili na život svých občanů, jako např. i na trávení volného času.

¹¹ Tento zvyk zůstal dodnes.

¹² V roce 1952 vznikla Pyšná princezna a o dva roky později Byl jednou jeden král.

4 Využití řešené problematiky v žurnalistice

Následující kapitola zpracovává téma životní úrovně na počátku 50. let minulého století žurnalistickou formou. Všechny novinářské žánry jsou určeny pro čtenáře běžných mainstreamových deníků. Textům by tedy měla porozumět i laická veřejnost, která se o daném tématu chce dozvědět více informací, a to právě může prostřednictvím následujících textů.

4.1 Úvodní článek

Zakladatelské období komunistického režimu v Československu

Po změně komunistického režimu v únoru 1948 proběhly razantní změny ve všech sférách života občanů. Nešlo jen o to, že nemohli sami podnikat, nemohli ani nahlas nesouhlasit s oficiální politikou Komunistické strany Československa nebo si zajet na dovolenou do zahraničí. Zpočátku lidé s většinou změn souhlasili, vedoucí funkcionáři jim totiž slibovali lepší zítřky a rostoucí životní úroveň. To se ale změnilo po měnové reformě z roku 1953, kdy všichni, kteří měli něco ušetřeno, o své úspory přišli a lidé začali poprvé o novém režimu pochybovat.

Poválečné období bylo obdobím složitým. Lidé byli nadšeni ze skončené války, ale velmi zklamáni kapitalismem, který prakticky zapříčinil hospodářskou krizi a následnou druhou světovou válku. Obyvatelé nejen Československa, ale celé Evropy hledali něco nového. Komunismus byl tedy pro mnohé jasnou volbou – Sovětský svaz, ve kterém komunistické zřízení fungovalo už od roku 1917, pomohl porazit nepřítele a díky tomu vyhrát válku. Tvářil se jako mírumilovný režim, který chce pro všechny spravedlnost. A lidé mu věřili. Po převratu v únoru 1948, který už sám o sobě nebyl demokratický, ale bylo vše jinak. Režim nebyl demokratický, i když zákony a ústava se demokraticky tvářily, strana stála nad zákony, mohla si tedy v republice dělat, co chtěla. Např. zaniklo soukromé vlastnictví výrobních prostředků nebo na vesnicích vznikla jednotná zemědělská družstva. Lidé nemohli nahlas nesouhlasit s oficiální politickou linií, za to jim hrozilo vězení. I občané, kteří se jen nějakým způsobem znelíbili režimu, skončili ve věznicích. Důkazem jsou zinscenované politické procesy na počátku 50. let. Proběhly obrovské změny ve všech oblastech života lidí. *„Hluboká a zásadní přeměna společenského života probíhala jako rychlý proces, jako přeměna vynucená a vnucená.*

Šlo o úplnou a rychle provedenou přestavbu, která zasahovala do způsobu života i soukromí většiny obyvatel, náhle přerušila dosavadní chod jejich života, prosazovala nový. Rozsáhlé přeměny byly nepřírozené, nevyrůstaly z potřeb společnosti,“ říká historik Karel Kaplan, který se specializuje na poválečné Československo.

Strojírenská velmoc

Československá ekonomika se od převratu v roce 1948 řídila pětiletými hospodářskými plány, tzv. pětiletkami. Plány se musely striktně dodržovat. Jejich plnění se nesoustředilo na kvalitu a efektivnost, ale na kvantitu. V dnešní době se to zdá nelogické, ale v dobách komunismu to byla naprosto běžná praxe. Vedoucí funkcionáři první pětiletka na léta 1949-1953 2x pozměnili. Původní plány byly celkem reálné. Soustředily se na zvyšování životní úrovně lidu, živočišnou výrobu v zemědělství a také těžký průmysl. V roce 1951 je ale, kvůli rostoucím požadavkům Sovětského svazu a vyostřující se studené válce, vedoucí funkcionáři změnili a plány přestaly být splnitelné. Změny se především týkaly ještě větší finanční podpory těžkého průmyslu. Plány ale nebyly plněny, tak jak strana očekávala. Proto se přešlo na způsob řízení používaný v Sovětském svazu. Druhá změna pětiletého plánu proběhla po měnové reformě v červnu 1953 ve prospěch občanů. Můžeme tam zařadit podporu zemědělství, snížení výdajů na armádu, maloobchodních cen a další.

Jako země východního bloku jsme byli i součástí Rady vzájemné hospodářské pomoci. Vznikla v roce 1949. Její členové se měli ekonomicky osamostatnit od Západu. Samozřejmě existovala především kvůli vojenskému spojení. Nejdůležitějším partnerem byl pro nás Sovětský svaz, se kterým jsme měli i nejvíce smluv. V rámci RVHP jsme byli jedinou zemí s tak vyvinutým průmyslem. *„Může se to zdát jako výhodné, ale nebylo, protože jsme neobchodovali se zeměmi, které byly na stejné úrovni jako my. Byly to země zaměřené na zemědělství, a proto jsme se stali strojírenskou velmocí. Tento status sice nabízel obrovské množství pracovních pozic, přeceňoval ale síly československé ekonomiky,*“ doplňuje historik Karel Kaplan.

Těžký průmysl, mezi který patřilo strojírenství, těžba černého a hnědého uhlí a další, byl od počátku 50. let velmi privilegovaným oborem, a to na úkor jiných odvětví, např. zemědělství. To nemělo dostatek financí, nemohlo tedy správně a efektivně fungovat. Soustředění se na těžký průmysl nevyplývalo z přirozeného ekonomického

vývoje, ovlivňovaly jej vnější vlivy, hlavně pokyny ze zmíněné RVHP a Sovětského svazu. Českoslovenští vedoucí funkcionáři se těmto vlivům nedokázali bránit.

Těžký průmysl, jako nejdůležitější obor československé ekonomiky potřeboval velké množství investic. Ty byly mnohem větší, než finance investované do jiných oborů. Kromě cíle splnit plány, byl i neustálý požadavek po nových pracovních silách. Jenže na počátku 50. let dospívaly slabé ročníky z dob válečných, proto se noví pracovníci hledali v jiných odvětvích. Lidé, většinou muži, odcházeli především ze zemědělství a na jejich místa nastupovaly ženy. *„Během prvních dvaceti let komunistického režimu se počet pracujících v průmyslu zvedl o 60 %, z 1 633 tisíc na 2 586 tisíc. Dělníci se často přelévají z jednoho průmyslového odvětví do druhého. Nejčastěji zaměstnanci odcházeli ze zemědělství, které za 12 let po únoru 1948 opustilo 415 tisíc pracovníků. Skutečný pokles pracovníků v zemědělství se zhruba rovnal přírůstku v průmyslu,“* vysvětluje historik a ekonom Václav Průcha. Lidé přecházeli do průmyslových odvětví hlavně ze dvou důvodů – lepší platové ohodnocení a sociální jistoty.

Život ve strachu

Se změnami v hospodářství souvisí i změny v životech běžných občanů. Můžeme jich jmenovat několik. V rámci rušení soukromého vlastnictví mizela i podnikatelská vrstva, tzv. buržoazie a bývalí vysoce postavení úředníci. Tyto lidi strana automaticky považovala za nepřátele režimu. Další nezákonnosti byly uplatňovány proti těm rolníkům, kteří nechtěli vstoupit do jednotných zemědělských družstev v rámci kolektivizace. Mezi některé nezákonnosti můžeme zařadit např. nepřijetí dětí těchto lidí na studia. Postupem času se vlna perzekucí rozšířila i na dělnickou vrstvu, tedy tu část obyvatel, která byla hlavní oporou komunistického režimu.

Strana prováděla politické čistky v obcích, závodech

Obrázek 2: Soud s Rudolfem Slánským
Zdroj: stream.cz

a nekomunistických stranách. Vyvrcholily na počátku 50. let při zinscenovaných politických procesech. Všichni známe případ Milady Horákové nebo Rudolfa Slánského, který byl jedním z nejvýše postavených funkcionářů a stejně dostal za údajnou vlastizradu trest nejvyšší – trest smrti. „Podle oficiální statistiky bylo v letech 1948-1954 v takovýchto procesech odsouzeno necelých sto tisíc lidí,“ dodává historik Karel Kaplan.

Veškeré tyto represivní akce, pronásledování a masové nezákonnosti zasáhly do života mnoha občanů. Většina z nich se nového režimu začala obávat, a proto raději mlčeli a pasivně souhlasili. „Nikdy jsem komunistům moc nevěřila a nepřišlo mi správné, co dělají. Měla jsem ale dobrou práci a děti, které chtěly studovat, takže jsem to raději neriskovala a svoje názory jsem si nechávala pro sebe,“ vypráví paní Jaroslava Mlynářová z Třince, která se narodila v roce 1920 a zakladatelské období režimu si moc dobře vybavuje.

Velká peněžní loupež

V Československu ještě sedm let po válce stále fungoval dvojí trh – volný trh a přidělový systém. Na tom mohli nakupovat občané pomocí lístků. Ne každý si je mohl pořídit a nebylo jich mnoho. Pro ty, kteří je měli, ale představovaly velkou pomoc. Nebyli totiž nuceni nakupovat na volném trhu, kde byly ceny několikanásobně vyšší. Existenci dvojího trhu likvidovala černý obchod, což se náramně hodilo vedoucím funkcionářům. Postupně ale chtěli lístkový systém zrušit. Neustálý nedostatek základních potravin, jim v tom ale bránil. Řešení viděli v měnové reformě, která byla vyhlášena 1. června 1953. „Strana ještě poslední květnový den prohlásila, že je měna silná a žádná peněžní reforma nenastane,“ připomíná socioložka a zároveň historička Lenka Kalinová. Tímto krokem lidé přišli o veškeré své úspory. Mohli si totiž maximálně vyměnit 300 Kčs v poměru 5:1 na osobu, ostatní peníze pouze v nevýhodném kurzu 50:1. Reforma také zrušila dvojí trh, legálně už fungoval jen volný prodej s pevně stanovenými maloobchodními cenami. Tím se zvedly životní náklady především pro ty, kteří se spoléhali na výhodnější lístkový prodej.

Lidé měnovou reformu chápali jako krádež vlastních úspor, západní tisk ji označil jako velkou peněžní loupež. „Ještě večer před reformou mi bylo školou vyplacené stipendium na celý rok. Byla jsem cela rozradostněná, ale nechtěla jsem moc utrácet, tak jsem si za pár haléřů koupila jen třešně. A ráno se mi majetek zredukoval

na padesátinu. Tatínek potom musel horko těžko získávat peníze na školu,“ vypráví Gabriela Kadlecová, které je dnes už 83 let a žije v Ostravě. Mnoho občanů proti reformě stávkovalo a demonstrovalo. Největší protesty byly v Plzni, kde demonstranti na celý jeden den ovládli město. Také za to byli tvrdě potrestáni a mnoho z nich skončilo ve vězení. Tyto nepokoje byly prvními nesouhlasy lidu s politikou komunistů.

Životní úroveň občanů velmi poklesla. Ze mzdy si mohli často dovolit koupit jen to nejzákladnější. Ženy s více dětmi musely začít pracovat, aby užívaly rodinu. Přibýlo žebráků a lidí, kteří si na živobytí museli půjčit. Dokonce i morálka v podnicích se zhoršila. Strana se proto rozhodla svým občanům vyjít vstříc, a jak už bylo zmíněno dříve, znovu změnila cíle pětiletky a místo následujícího druhého pětiletého plánu přijala na léta 1954 a 1955 dva konsolidační plány. Ty uklidnily situaci v republice a druhá pětiletka mohla začít v příznivější atmosféře.

Jak se žilo na počátku 50. let

Mzdy představovaly hlavní příjmy obyvatel. *„Během doby první pětiletky vzrostly mzdy v národním hospodářství o 33,3 %, v průmyslu a stavebnictví o 56 % a v těžbě černého uhlí dokonce až o 81 %,“* hodnotí historička Lenka Kalinová. I když jsou tyto údaje velmi pozitivní, v praxi takto nefungovaly. Maloobchodní ceny potravin a spotřebního zboží rostly rychleji, než mzdy, proto jejich reálná hodnota klesala. Mzdy ale nepředstavovaly jediné příjmy občanů, další byly různé finanční pomoci od státu – podpory žen v nezaměstnanosti, dětské a jiné rodinné přídavky.

Stát se snažil finančně pomáhat především rodinám, protože je považoval za základ společnosti. Hlavně usnadňoval situaci mladým rodinám pomocí tzv. novomanželských půjček. O ty si mohl zažádat prakticky kdokoli. Další pomocí bylo porodné ve výši 2 500 Kčs, které bylo plošné a stejné pro všechny, bez ohledu na výši příjmu rodičů. Existovaly také přídavky na děti, kdy s rostoucím počtem dětí, rostla i výše přídavku na jedno dítě.

Problémem mladých rodin byl ale akutní nedostatek kvalitních bytů. Strana chtěla tento nedostatek rychle vyřešit, ale během první pětiletky byla bytová výstavba na druhé koleji. *„Tento přístup se po měnové reformě změnil. Strana chtěla zlepšit životní podmínky obyvatel, pod které patří i kvalitní místo pro život. I když změny přicházely pomalu, jistá snaha tam byla, např. původní investice do těžkého*

strojírenství měly být z části použity na bytovou výstavbu,“ popisuje historik Jakub Rákosník, který se zabývá moderními sociálními dějinami. Počet bytů byl opravdu nedostačující, proto si lidé začali pomáhat sami – stavěli si rodinné domky.

Život na přelomu 40. a 50. let minulého století měl své stinné, ale i světlé stránky. Na jedné straně byla omezována základní lidská práva a svobody. Na straně druhé lidé byli rádi, že skončila nejhorší válka, jakou tato země zažila, a věřili, že s komunistickou stranou v čele jim bude báječně. Některým opravdu bylo, většině ale ne.

4.2 Interview

Jan Cienciala: na reformu doplatili chudáci, to už tak bývá, v každém systému

Pan Jan Cienciala z vesničky Vendryně, která se nachází hned vedle Třince, má dnes již úctyhodných 86 let. Na svůj vysoký věk je ve skvělé fyzické i psychické kondici. Na dobu 50. let si dobře pamatuje...

Jak jste prožíval změnu režimu v únoru 1948?

To je těžko říct, bral jsem to asi tak nějak neutrálně. Změnu režimu vítali hlavně chudší lidé. Když totiž nic nemáte, tak ani nemůžete nic ztratit. Ti nějakou změnu ani nepociťovali. Poznali to hlavně ti, kteří měli majetek. Chudý člověk byl rád, že má práci. Mzda sice velká nebyla, ale rodina se s tím uživit dala. Práce bylo tehdy ale hodně, i ženy pracovaly. Každý si totiž po válce chtěl nějak přilepšit, byla hrozná bída.

Obrázek 3: Pan Cienciala na vojně
Zdroj: archiv Jana Ciencialy

Co jste dělal v době po válce?

V roce 1946 jsem se vyučil jako elektrotechnik. Za války se vedl obor v němčině, pak v češtině. To bylo trochu matoucí. Ale později se mi znalost německých technických slov docela hodila. Po vyučení jsem hned pracoval. V dubnu 1951 jsem se dostal na vojnu. Nejprve jsem nastoupil do Ostravy, kde proběhl měsíční základní výcvik. Pak jsem přešel do Prahy na důstojnickou školu. Ta byla hned u Pražského hradu. Tam jsem strávil asi půl roku. No a nakonec jsem skončil v útvaru v Bohnicích. Tam vznikla taková vtipná situace, protože polovina té budovy byla stále psychiatrická léčebna a v té druhé části jsme byli my, vojáci.

To jste se hodně přemísťoval...

Ano, ale to byla celkem běžná praxe. A to ještě k tomu jsem asi 3x do roka, přibližně na měsíc, jezdil do Prahy. Přesněji řečeno do Horních Počernic, tehdy to bylo ještě mimo město, dneska je to, tuším, Praha 20. Náš oddíl se totiž soustředil na protiletadlové dělostřelectvo, a protože celá Praha byla obehnaná protiletadlovým dělostřelectvem, tak jsme tam jezdili, celý oddíl.

Jak dlouho jste byl na vojně?

Základní výcvik byl na dva roky. Jenže těm, kteří nastoupili v dubnu 1951, tedy včetně mě, nám službu prodloužili o 7 měsíců. Protože jsem v té době byl zaměstnán pod Třineckými železárnami, tak oni vyplatili mé mamince, jako odškodnění, myslím, že nějakých 14 tisíc. To bylo ale ještě před měnovou reformou. Maminka mi akorát stihla napsat dopis, co mi má za ty peníze koupit, ale než jsem jí odepsal, tak už žádné peníze neexistovaly. Proběhla ta reforma.

Měnová reforma se vás tedy přímo dotkla?

Ne tak úplně. Nikdy jsem nějak moc peněz neměl. A když už jsem nějaké měl, tak jsem si vždycky chtěl něco koupit. Pokud teda něco bylo v obchodech. Ale jeden můj kamarád z vojny reformu málem nepřežil.

Co se mu stalo?

Jeho manželka mu měsíc před reformou napsala, že dostala nějaké peníze, a že má možnost koupit barák. On se měl za půl roku vrátit do civilu, proto jí odepsal, že to

budou řešit, až se vrátí. A najednou reforma a všechny peníze ztratili. Byl z toho tak špatný, že se chtěl málem zastřelit. Ale vymluvil jsem mu to. Pak se nějak uklidnil, ale vzalo ho to dost. Byl to sice cikán, ale opravdu spořádaný kluk, dobrý kamarád.

Nevěděli jste tedy, že nějaká měnová reforma nastane?

Mezi vojáky se o tom mluvilo. Něco jsme tušili. Někteří chtěli jet do Prahy a peníze utratit nebo si něco koupit, ale důstojníci to nedovolili. Já jsem v té době patřil už mezi ty starší, takže jsem měl vycházky, kdy jsem chtěl. Ale těch peněz jsem moc neměl, takže jsem nikam nejel.

Měnová reforma zasáhla všechny občany. Jaký jste měl pocit z toho, že poctiví lidé přišli o své, někdy i celoživotní, úspory?

Hrozně mě to štvalo, ani si neumíte představit jak. Doplatili na to chudáci, jako vždycky. To už je tak ale v každém systému. Hlavně mě štvalo, když ještě prezident Zápotocký den předtím prohlásil, jak je měna silná a další den byla reforma. To byl pro všechny takový šok. Ale pohlaváři už to dlouho plánovali a určitě se zabezpečili. Bylo to fakt nespravedlivé.

Co jste dělal po vojně?

Vrátil jsem se zpátky do Třineckých železáren a nastoupil jsem na průmyslovku v Karviné. Studoval jsem při zaměstnání. Představte si, čtyři dny v týdnu ve škole, po práci. Naštěstí nám železářny vycházely vstříc a pouštěli nás třeba o dvě hodiny dříve. Ale bylo to hodně náročné, byl jsem čerstvě ženatý a k tomu dítě na cestě.

Jak dlouho Vaše studium trvalo?

Pět let. Po prvních čtyřech byla matura z češtiny a ruštiny. Za další rok už jen matura odborná, ta byla na vysoké úrovni. Všichni jsme totiž měli praxi. Ale zase si nemyslete, že nám učitelé všechno odpouštěli a maturu jsme dostali zadarmo. Jednoho učitele si pamatuju úplně přesně. U toho student mohl dostat buď jedničku, nebo pětku. Buď člověk uměl, nebo ne. Nic mezitím nebylo. Všechno jsem ale zvládl a dokonce jsem odmaturoval s vyznamenáním.

Asi jste pak získal dobrou práci, že?

Celkem ano. Dostal jsem nabídku na válcovnu C, kde jsem dělal technika od roku 1960. Začátky ale byly dost kruté. Hodně věcí jsem se učil přímo na provozu. Byli jsme tam celkem tři technici a každý měl svůj úsek a pod sebou samozřejmě lidi. Ty jsem si musel zaučit, kolikrát ani neměli dodělanou učňovskou školu.

Poválečná léta jsou spojena i s kolektivizací venkova. Vy Celý svůj život žijete na vesnici. Zasáhla i Vás?

Naši rodinu ani ne. Měli jsme sice krávu, ale pole jen maličké. Takže nám ji nechali. Do JZD brali jen větší sedláky, nás malé nechali na pokoji. Hlavně se soustředili na ty, kteří měli pozemky na periferiích, aby se jim to dobře spojovalo a byly vytvořeny celky. Ted' se na to dívá, že to byla špatná věc. Já kolektivizaci nijak nehájím. Ale někteří si polepšili. Třeba ti, kteří pracovali u velkých sedláků, od nich dostávali opravdu minimum, jen něco na přežití, normálně je vykořisťovali. Když ale takoví chudáci začali pracovat v JZD, najednou se měli mnohem lépe. Neříkám, že každý velký sedlák se choval nelidsky ke svým pracovníkům, ale častokrát se to dělo.

Máte věk, ve kterém určitě vzpomínáte, hodnotíte, srovnáváte... Jak byste porovnal život tehdy a dnes?

To je těžko říct. Nemyslím si ale, že je to dneska nějak mnohem lepší, spíš je to stejné. Ale asi do toho úplně nevidím, pracoval jsem jenom v totalitě, v roce 1989 jsem odešel do důchodu. A jsem spokojený důchodce. I ve svém věku ještě dokážu pracovat na zahrádce, hodně čtu, zajedu si na nákup nebo podpořím Vendryni ve fotbalovém zápase. A hlavně mám vedle sebe celý život svou ženu, s ní jde všechno lépe a s úsměvem.

Děkuji za rozhovor!

4.3 Anketa

Doba 50. let minulého století, tedy hned po změně režimu, formovala celých následujících 40 let komunistického režimu. Ovlivnila tak životy i myšlení několika generací, což můžeme vidět i dnes. Proto je určitě podstatné, aby mladá generace, měla o tomto období co nejvíce informací. Mohla by si tak totiž udělat obrázek, proč naše generace rodičů a hlavně prarodičů přemýšlí tak, jak přemýšlí. Na to se zaměřila i následující anketa:

Zajímáte se o dobu 50. let v ČSR? Pokud ano, tak o co konkrétně?

Barbora, 22 let, studentka VŠB-TUO

50. léta mě velmi zajímají. Na gymnáziu jsme měli pro komunistický režim v Československu vyhrazený celý školní rok a učili jsme se o něm do hloubky, což oceňuji. Nosili jsme si fotky, ukazovali si, jak žily naše rodiny. Hodně mě zajímaly politické procesy, ať už s Miladou Horákovou nebo třeba Rudolfem Slánským.

Adam, 21 let, student VŠE

Ne, nezajímám, i když o té době mám nějaký přehled. Vím, že to byla tvrdá léta utužování komunismu, perzekucí, poprav, politických procesů a měnové reformy. Základní poznatky o té době mám, ale není to sféra mého partikulárního zájmu.

Marta, 22 let, studentka VŠB-TUO

Upřímně řečeno si sama o této době informace aktivně nevyhledávám. Z vyprávění prarodičů, kteří jsou ročník 1941, vím pár historek. Jak si třeba hrávali v dírách po bombách. Podvýživou a nedostatkem surovin netrpěli, protože bydleli na vesnici. Každý si tam vypomáhal. Masa, vajec, mléka měli vždy dostatek. Ale ve škole i přesto dostávali každý den lžici rybího tuku, po které si babička vždy kousla tajně do čokolády, kterou jí balila její babička.

Tomáš, 30 let, profesionální řidič

Ne nezajímám, nemám na to čas. Vím, že je to určitě důležité téma, mám samozřejmě základní znalosti ze školy, ale hlouběji mě to neoslovilo. Spíše se věnuju jiným věcem, jako je třeba astrologie.

Lenka, 25 let, zdravotní sestra

Ano, velmi se zajímám o tuto dobu. Čtu hlavně knihy, naposledy jsem četla knížku Byly jsme tam taky. Je to knížka o Dagmar Šimkové, byla v 50. letech ve vězení za odpor vůči režimu. Kniha je dokonce doporučena k výuce dějin 20. století. Hlavně se teda zajímám o politické vězně, a jak jednoduše se člověk dostal do vězení. A zajímám se o to z toho důvodu, že tato doba by se měla připomínat hlavně narozeným po roce 1989. Podle mě to opravdu nebylo jenom o řadách na banány a zákazu vycestovat.

Lukáš, 27 let, project manager

Ne nezajímám, nikdy jsem k historii vztah neměl. I když je to asi chyba, zase to tak dávno není. Ani se nemám koho zeptat, prarodiče už mi zemřeli. Kdybych chtěl, tak vím, kde si informace seženu, knížek je na to vydaných určitě spousta, ale opravdu mě to nezajímá.

Anna, 54 let, učitelka dějepisu na gymnáziu

Já konkrétně se o tu dobu velmi zajímám, je to jeda z mých oblíbených. Myslím si ale, že dnešní mladá generace o tom nemá moc velký přehled, je to pro ně doba úplně vzdálená. Ani ve výuce se k těmto dějinám v podstatě nedostaneme, většinou končíme únorem 1948, zbytek potom akorát doučím maturanty z dějepisu v osobních konzultacích. Je to ale jen ve zkrácené podobě a v rychlosti. Pustit si o tom dokument nebo si jen tak povykládat, na to není čas, i když by to bylo určitě přínosné.

4.4 Recenze

Ve stínu vlajících kabátů

Film Davida Ondříčka Ve Stínu z roku 2012, je detektivní příběh odehrávající se na počátku 50. let minulého století. V hlavní roli můžeme vidět Ivana Trojana jako kapitána Hakla, který je zároveň milujícím manželem a otcem malého Toma. Další detektivy ztvárnili David Švehlík, Jiří Štěpnička nebo Sebastian Koch, který je německé národnosti. Manželku Hakla hraje Soňa Norisová. Děj začíná vyšetřováním několika navzájem propojených loupeží, ve kterých Hakl vidí něco jiného, než chce Státní bezpečnost, která si případ přebírá. Celý příběh je postaven na tom, že Hakl je proti komunistické společnosti a chce tzv. krakatici porazit. Je jasné, že se mu to samotnému podařit nemůže, přesto jde proti zdi.

Ondříček, který je spolu s Kryštofem Muchou producentem, na tiskové konferenci k filmu sám řekl, že scénárista Marek Epstein přepsal scénář k filmu celkem 17x. Na výsledném snímku to ale není moc vidět. Detektivní příběh jako takový je velmi podprůměrný. Hakl se

Obrázek 4: Ivan Trojan jako Hakl a další vyšetřovatelé
Zdroj: luckymanfilms.com

k důkazům dostává náhodně a celý příběh se posouvá dopředu pomocí náhod a oslích můstků. Spíš než logickým vyšetřováním a opravdovým pátráním se policisté dostávají k důkazům proto, že zločinci jsou ještě hloupější než oni. Příběh se ani neobešel bez typických klišé, jako např. když Hakl najde mrtvou ženu, protože mu spadla ze stropu kapka krve na tvář. Detektivní rovina je spíš na vedlejší koleji, bez napětí, logiky, ani ničeho překvapivého.

Na druhou stranu velmi kladně hodnotím zobrazení 50. let. Atmosféra toho období jde cítit po celých 101 minut trvání filmu. Nemohla jsem se nabažit krásných starých aut, tramvají jezdících po Václavském náměstí ani dlouhých kabátů a klobouků zaražených hluboko do očí. Také mě zaujala scénka, kdy malý Tom recitoval s nadšením v očích básničku kulak, která krásně popisovala situaci kulaků na vesnici v době probíhající kolektivizace. Přesto ale jsou některé věci nelogické. Třeba zbytečná konspirační teorie pro soudní proces, kdy každý, kdo má alespoň minimální znalost dějepisu, ví, že soudní procesy počátku 50. let byly vykonstruované a žádné důkazy nepotřebovaly. Také pochybuji, že bylo možné, aby kriminalista Hakl obvinil svého šéfa z vraždy. Třešničkou na dortu v nelogičnosti některých pasáží je samotná postava Hakla, který je velmi nepravděpodobný hrdina – v roce 1953 je nekomunista (být nekomunistou si vymyslel sám Trojan), u policie, pochybuje o zkorumpovanosti režimu a ještě jde proti „oficiální politické linii“.

Film ve Stínu vyhrál za rok 2012 celkem devět ocenění Českého lva, mimo jiné za nejlepší film, režii, hlavního herce, scénář, kameru, zvuk a další. Na československé filmové databázi dostal celých 79 %, což je na český film velmi dobré ohodnocení.

Z toho můžeme usoudit, že i český divák touží po něčem trochu nadprůměrném, jiném, než jsou Babovřesky nebo Kameňák. Nejen ale kvůli těmto oceněním si myslím, že je dobré snímek *Ve stínu vidět*. Není to sice napínavý detektivní příběh, ale film, který se snaží přiblížit život a situaci ve společnosti, kdy se každý obával měnové reformy, která nakonec přišla (padající peníze z balkónů na konci filmu na mě udělaly dojem, více jsem se přiblížila pocitu lidí, kteří v ten moment o vše přišli). Herecké výkony jsou špičkové a hudba vás dostane do takové nálady, v jaké se máte právě cítit. Celkový dojem z filmu je jasný – působí velmi silně na emoce a chce ukázat zřůdnosti začínajícího komunistického režimu.

5 Závěr

Ve své bakalářské práci se zabývám životní úrovní v Československu na počátku 50. let minulého století. Mým hlavním cílem bylo ukázat, že životní úroveň v té době nebyla dobrá a především to, že se po měnové reformě v roce 1953 zhoršila. Dále jsem se také zabývala srovnáním některých ukazatelů životní úrovně v tehdejších Československu s jinými státy, jak ze Západu, tak i z východního bloku.

Po změně režimu v roce 1948 bylo pro komunistické vedení nejdůležitější plnění hospodářských pětiletých plánů. Zadaný plán se musel do posledního bodu splnit. Proto život občanů a jeho úroveň šla stranou. Vedoucím funkcionářům až po měnové reformě v roce 1953 došlo, že je společnost nespokojená, a že to musí změnit. Začali se proto více zajímat o jejich život a lepší životní úroveň. Tento fakt můžeme vidět např. na změně v přístupu k volnému času. Tomu se zpočátku nevěnovala velká pozornost, přelom přišel po měnové reformě a hlavně v druhé polovině 50. let, kdy začalo organizování volného času a jeho lepší naplnění.

Hlavní hypotéza práce se mi podařila dokázat. Život lidí nebyl na dobré úrovni. Můžeme to ukázat hned na několika faktorech – porušování pracovního práva, kdy ženy a mladiství museli pracovat v noci za minimální mzdu, k tomu neustále nedostačující počet bytů a nebo necelých 50 % příjmů vynaložených na potraviny (tento ukazatel je brán jako jeden z těch, který určuje vyspělost ekonomiky). Po měnové reformě se situace zhoršila především v oblasti mezd, tedy osobní spotřeby. Klesly reálné mzdy, byl zrušen lístkový prodej, na který se někteří občané spoléhali a také lidé přišli o své, někdy i celoživotní, úspory. Společnost poprvé vyjádřila svůj nesouhlas s oficiální politikou. Toho se komunistická strana zalekla a změnila svůj přístup – začala se více starat o životy svých občanů a jejich úroveň.

V rámci mezinárodního srovnání jsme si v některých faktorech nevedli vůbec špatně, např. počet vysokoškoláků nebo i počet lůžek v nemocničních zařízeních byl srovnatelný se Západem. Horší už to bylo s osobní spotřebou, která výrazně zaostávala za kapitalistickými státy. Ve srovnání se státy východního bloku jsme na tom byli podobně. Preferována byla spotřeba společenská, která narůstala velmi rychlým tempem, to bylo způsobeno především nezplopatněným zdravotnictvím a vzděláním a dotovaným bydlením.

Počátek 50. let minulého století v Československu je velmi zajímavým tématem, a to především kvůli změnám v hospodářství a společnosti, které ovlivnily život všech občanů. Proto si myslím, že je ještě spousta témat k rozebrání, jako např. vliv měnové reformy na život obyvatel nebo rozvoj filmu.

Seznam použité literatury

1. ČAPKA, František a Jitka LUNEROVÁ. *1948: Vítězný únor: cesta k převratu*. Brno: CPress, 2012. 152 s. ISBN 978-80-264-0089-9.
2. KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948*. Praha: Panorama, 1990. 245 s. ISBN 80-7038-193-0.
3. KAPLAN, Karel. *Proměny české společnosti (1948-1960)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 313 s. ISBN 978-80-7285-079-2.
4. KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 146 s. ISBN 80-04-25700-3.
5. PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno: Doplněk, 2009. 1002 s. ISBN 978-80-7239-228-5.
6. KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: doba tání 1953-1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005. 768 s. ISBN 80-86598-98-5.
7. KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Academia, 2007. 363 s. ISBN 978-80-200-1536-5.
8. RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. V Praze: Oeconomica, 2010. 455 s. ISBN 978-80-245-1696-7.
9. GERŠLOVÁ, Jana a Milan SEKANINA. *Teze k přednáškám předmětu Dějiny národního hospodářství*. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita, 2002. 128 s. ISBN 80-248-0203-1.
10. Rudé právo, 1. 6. 1953
11. RÁKOSNÍK, Jakub. *Sověťizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. Fontes, sv. 2. 503 s. ISBN 978-80-7308-303-8.
12. PROKOP, Tomek. Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). *TOTALITA.CZ: Vznik a vývoj totalitního režimu v Československu* [online]. [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/rvhp.php>

13. PERNES, Jiří. Měnová reforma 1953 dodala občanům odvalu k prvním veřejným projevům odporu proti komunistům. *Pravý prostor – politika, zábava, komentáře* [online]. 2013 [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: <http://pravyprostor.cz/menova-reforma-1953-dodala-obcanum-odvahu-k-prvnim-verejnym-projevum-odporu-proti-komunistum/>
14. TUČEK, Miroslav. Měnová reforma 1953 a některé širší souvislosti. *Revue Politika – Politicko-společenská revue Centra pro studium demokracie a kultury* [online]. 2003 [cit. 2016-03-07]. Dostupné z: <http://www.revuepolitika.cz/clanky/823/menova-reforma-1953-a-nektere-sirsi-souvislosti>
15. FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1985. 912 s.
16. FRANC, Martin. Přelom 40. a 50. let a životní styl v Československu. *Český rozhlas* [online]. 2008 [cit. 2016-04-20]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/431194
17. SEKANINA, Milan. K životní úrovni obyvatelstva v Československu v první polovině 60. let minulého století. *Národohospodářský obzor*. 2005 (1), 78-84 s. ISSN
18. SEKANINA, Milan. Obyvatelstvo ČSSR a jeho životní úroveň na počátku období tzv. konzumního socialismu (1971-1975). *Národohospodářský obzor*. 2006 (3), 67-79 s. ISSN
19. FRANC, Martin a Jiří KNAPÍK. *Volný čas v českých zemích 1957-1967*. Praha: Academia, 2013. Šťastné zítřky (Academia), sv. 8. 573 s. ISBN 978-80-200-2229-5.
20. URBAN, Luděk. *Srovnávací studie o životní úrovni v ČSSR, NSR a Rakousku*. Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd, 1969. 194 s.

Seznam zkratek

KSČ – Komunistická strana Československa

StB – Státní bezpečnost

ČSR – Československo

JZD – Jednotné zemědělské družstvo

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

USA – Spojené státy americké

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

Seznam tabulek

Tabulka 2.1 Investiční práce pro národní hospodářství podle odvětví v mil. Kčs, v běžných cenách	11
Tabulka 2.2 Počet pracujících národního hospodářství podle odvětví	13
Tabulka 3.1 Růst osobní a společenské spotřeby	21
Tabulka 3.2 Vývoj osobní spotřeby v Československu, Rakousku a Západním Německu	21
Tabulka 3.3 Průměrné měsíční mzdy pracovníků v Kčs	23
Tabulka 3.4 Maloobchodní ceny vybraných druhů zboží a služeb v Kčs za 1 kg.....	24
Tabulka 3.5 Byty odevzdané do užívání v letech 1948-1957	27
Tabulka 3.6 Kvalita bytů v Československu	28
Tabulka 3.7 Počet žáků denního studia na různých typech škol	29
Tabulka 3.8 Počet studujících při zaměstnání na různých typech škol	29

Seznam obrázků

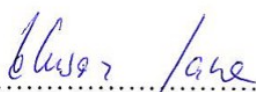
Obrázek 1 Přídělové lístky na cukr a mýdlo	17
Obrázek 2: Soud s Rudolfem Slánským	37
Obrázek 3: Pan Cienciala na vojně Zdroj: archiv Jana Ciencialy.....	40
Obrázek 4: Ivan Trojan jako Hakl a další vyšetřovatelé.....	46

Prohlášení o využití výsledků bakalářské práce

Prohlašuji, že

- jsem byla seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. – autorský zákon, zejména § 35 – užití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a užití díla školního a § 60 – školní dílo;
- beru na vědomí, že Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava (dále jen VŠB-TUO) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užít (§ 35 odst. 3);
- souhlasím s tím, že bakalářská práce bude v elektronické podobě archivována v Ústřední knihovně VŠB-TUO a jeden výtisk bude uložen u vedoucího bakalářské práce. Souhlasím s tím, že bibliografické údaje o bakalářské práci budou zveřejněny v informačním systému VŠB-TUO;
- bylo sjednáno, že s VŠB-TUO, v případě zájmu z její strany, uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít dílo v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- bylo sjednáno, že užít své dílo, bakalářskou práci, nebo poskytnout licenci k jejímu využití mohu jen se souhlasem VŠB-TUO, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly VŠB-TUO na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše).

V Ostravě dne 6. 5. 2016

....

jméno a příjmení studenta